

Постій Дивізії у Словенії

Лютий 1945 року добігав до кінця, у повітрі пахло весною. Але холодний вітер дошкуляв таки добре, зокрема вночі. Для нас ніч зробилася днем, бо, почавши від міста Брук ан дер Мур, марширували ми ночами, а спочивали вдень.

26 лютого ми були вже на словенській території, хоча вона є нібито частиною великого Райху, чи докладніше австрійської провінції Стирії (Штаермарку), в дійсності ми відразу-таки відчували, що вже були на ворожій території, а не серед словаків чи хоч би й австрійців. Мова тут, хоч і слов'янська, але не так легко зрозуміла, як словацька, й тому порозуміватись доводилося доволі часто німецькою мовою.

9-та сотня 30-го полку дивізії «Галичина» перейшла непомітно через колишній австрійсько-югославський кордон, а далі через напівзруйноване місто Марібор (Marburg) і зупинилася на відпочинок у селі Глінік. На другий день, пробиваючись гірськими дорогами-стежинками, сотня зайшла до містечка Вітаньє (Weitenstein), що втиснулося поміж двома горами Пашкі Козяк (1273 м) із заходу та Стеніцо (1092 м) зі сходу. Це мала місцина, бо начислювала заледве 600 мешканців, але стара, бо згадується про неї в хроніках уже в першій половині XIII ст. Взагалі тут усі місцевості малі, по кілька сотень, а то й кількадесят мешканців, але всі вони мають за собою цікаву історію. Тут у Вітанью розквартирувався штаб III батальйону 30-го полку та 11-та сотня. Сам штаб 30-го полку разом із штабовою сотнею розмістився в місцевості Веленьє (Wöllen) за 24 км на південний захід, а ще далі 6 км на захід у місті Шорштань (Schorstein) — другий курінь 30-го полку.

9-та сотня хорунжого А. Питляра на один день зупинилася в Вітанью, але вже 28 лютого перейшла повністю далі на південь. Дорога йшла правим берегом річки Гудінья, де по обох боках високо піднімаються гори, вкриті зеленими шпильковими лісами. В одному місці на самому вершку гори ми побачили руїни якогось замку. У свій час це мусила бути недоступна твердиня, де нуртувало життя, змагалися середньовічні лицарі, запобігаючи ласк молодих дам. Сьогодні це тільки рештки зруйнованих мурів, покритих

мохом забуття, порослих різними кущами й бур'янами, які тільки тут та там світять ще білим каменем з-поміж зелених дерев — Sic transit gloria mundi.

Йдемо на південь за течією річки Гудінья, на правому березі якої повільно тягнеться шлях з Вітанья на Войнік, а далі на Цельє, третє щодо величини місто Словенії. Маленька річка пливе собі, дзюркочучи по каміннях свого річища, а скелі місцями звисають аж понад дорогу. Для партизанської війни — це вимріяні терени. Наша мета — старовинний замок у громаді Соцка, віддалений від Вітанья на 9 км, а від міста Цельє — на 14 км. Нарешті на захід від річки і дороги ще один свідок минулої слави цієї країни — замок, який по-німецьки називається Einöd, що означає «самітний». І дійсно, ця назва відповідає йому, бо довкола замку нічого немає, крім невеличкої хатинки, немов на сторожі до замкової брами, та невеличкого саду. Рівнина простягається в південно-західному напрямку, яку вдалині знову замикають вкриті лісом гори. На цій рівнині будівлі замку дійсно виглядають немовби самітними. Лівий берег річки створює узгір'я з декількома словінськими хатками. Далі на південь за якихось 3 км розкинулось село Нова Церкев (Neukirchen), де стояла 12-та сотня 30-го полку.

Звертаємо праворуч на замкову дорогу і через браму входимо на вимощене камінням подвір'я, з якого декілька дверей ведуть до замкових коридорів. Про цей замок у літописах згадується вже в 1404 році, але в половині XIX ст. він був відновлений. Власником його був молодий граф-німець, років 30—35, але інвалід, він весь час ходив з палицею. Як на вигляд, так і в розмові він був привітний, до нас ставився коректно. Заходив у розмови з хлопцями, а зокрема з тими, що могли розмовляти по-німецьки.

Штаб сотні примістився в південно-східній частині замку, а для решти вояцтва звільнили великі кімнати, в яких аж світилися гарні дубові підлоги. Вони ніяк не годились для важких військових черевиків, кованих цвяхами. На щастя, мабуть, самого графа, ми там довго не були, бо кількома днями пізніше перейшли до іншої місцевості Теплице-Добрна (Bad Neuhaus), купелевої місцевості, що лежала десь на 4—5 км далі у прямій лінії на захід, але довкола дорогою — 11 км. У замку все-таки залишилася 3-тя чота на чолі зі старшим десятником Іваном Сільничим.

Хоча ми в замку не були і тижня усією сотнею, але не проминув і він без пригод. Одного дня власник замку поскаржився сотенному хорунжому А. Питлярові, що з комори пропала свиня, з чого він зробив висновок, що свиню мусили вкрасти вояки нашої сотні. Хорунжий Питляр, очевидно, заперечив це, мовляв, його вояки не могли чогось такого зробити, але саме заперечення для графа не було ще доказом. Тому Питляр оголосив повний апель для всієї 9-ї сотні на замковому подвір'ї. Сотенний, черговий підстаршина Іван Сільничий та власник замку перешукали в усіх кімнатах, де перебували вояки, а опісля переглянули всі наплічники, ідунки тощо. Але від свині не було навіть сліду, що було наявним доказом, що стрільці свині не мали, отже, не могли її вкрасти. Хорунжий Питляр із задоволенням ствердив, що його вояки не могли мати нічого спільного із крадіжкою, бо його сотня є дисциплінованою військовою одиницею. Власник замку похитав головою, але у тій ситуації нічого більше не міг зробити.

Та Питляр, хоча і був задоволений, що нічого не знайдено, не вірив, що свиня зникла з комори без допомоги деяких фахівців із його сотні. Він закликав до себе підстаршину Івана Сільничого, родом із Полтавщини, і поставив йому пряме питання: «Що сталося зі свинею?»

Сільничий спочатку відпекувався, що він нічого про свиню не знає. Але Питляр його впевнив, що легально справа поладнана, бо раз свині не знайшли, то граф не може ставити нікого під суд, тепер Питляр тільки для себе хоче знати, як це свиня зникла з комори. Тоді Сільничий сказав коротко, що хлопці були голодні, а тут ціла свиня аж проситься до котла, так вони її і зліквідували, не маючи сили витримати спокуси. «Зрештою, ви також дістали з того свою порцію, пане поручнику!» — спокійно відповів Сільничий.

— Нічого подібного! — запротестував Питляр. — Коли б я знав, що ви даєте мені крадену свиню, то я вибив би вас поза вуха.

— Можливо, що так, — відповів спокійно Сільничий. — Ми вам свині не давали і не казали, що вона крадена. Але ви знали, як вона смакує. Два дні тому кухар Максимців зварив свиню і поділив на цілу сотню, а вам «по знайомству» дав чималий кусник, і ви самі хвалили Максимцева за добру вечерю.

Питляр нічого більше не допитувався, тільки коли Сільничий виходив, то остеріг, щоб на таке більше не наважувалися, бо німці

готові за дурну свиню когось розстріляти. (За грабіж карали розстрілом.) На тому афера зі свинею закінчилася. Потерпіла тільки група десятника, яка дістала годину карної муштри за те, що, вартуючи, не зауважила, хто і коли вкрав свиню. Більше хорунжий Питляр нічого не міг зробити, щоб задоволити графа.

Це була правда, що хлопці були голодні, бо Словенія — не Словаччина, де вони додатково харчувалися у приватних хатах своїх «наречених». У Словенії декілька спроб зав'язати приязні стосунки з цивільним населенням, в основному, не увінчалися успіхом. Справа в тому, що комуністичні партизани тримали народ під терором, заповівши, що за всякі контакти з німецьким військом будуть жорстоко карати. Дівчатам, які розмовляли б з вояками, загрозили, що обрізуватимуть коси, що вважалося великою зневагою для дівчат.

Наше становище в Темліце-Добрна було майже трагічним, бо розквартирувалися ми в дяківці на горбі біля церкви, що своїми забудовами прилягала до самого лісу. Сотенний штаб розміщувався в сусідній кам'яничці, яка стояла у підніжжя гори, зараз біля сходів, що вели до церкви. Це був пансіон, власниками якого були якщо не німці, то фольксдойчі, і колись у мирні часи з такої кам'янички можна було жити. Тепер тут лікувальників не було, і в пансіоні мешкали ми, тобто сотенний штаб. Вечорами ніхто нікуди не виходив, усі сиділи у своїх квартирах і прислухалися, чи не було якихось підозрілих рухів. В основному можна сказати, що коли б тітовці хотіли знищити нашу сотню в Добрній, то ми б ніяк не могли оборонитися.

Одного вечора хорунжий Василь Тафійчук і я перед сном згадували коломийські гімназійні часи. І так зі спогадів я перейшов до плянів на майбутнє.

— Ти ліпше тримай поки що воли, — сказав мені Тафійчук, — бо невідомо, чи ми ще з цих гір живими вийдемо, а ти вже будеш пляни на майбутнє.

— Я говорю не за тебе, а за себе, — відповів я Тафійчукові.

— А звідки ти такий певний, що ти вийдеш живим із цієї війни?

— Моє відчуття каже мені, що я вийду не тільки живим, але і здоровим, — повторив я. На тому мої пляни закінчились і я, повернувшись на другий бік, заснув.

8 березня дивізія «Галичина» вирушила в похід проти тітовців, чи пак 14-ї партизанської дивізії, яка мала назву «Доннерветтер».

Вирушила і наша сотня, а радше бойова сотня, бо штаб з кількома людьми залишився на місці. Чота із замку Соцка, як і наші дві чоти, зустрілися в лісі при шляху перед Веленьєм і разом із іншими частинами полку і Дивізії вирушили в район Мозир'їської Планіни (полонини), що простягалася на захід від Веленської округи і на північ від ріки Савінья.

Це була дуже важка виправа і далася взнаки не одному, хто мусив посуватися глибокими снігами, гірськими проваллями та вилазити на верхівки, де заховалися партизани. У гірських долинах, куди пливли численні річки й потоки, була вже весна, але в горах, на полонинах зима держалася ще дуже кріпко. У додаток до всіх поневірянь, з якими пов'язані гірські виправи проти партизанів, дуже давалося взнаки ношення великих запасів амуніції. Хоча слідом за сотнями дорогами йшли вози, які підвозили все, що потрібне бойовій групі, але вояки мусили мати чимало боєприпасів з собою. У висліді цих невідуг у 9-й сотні захворіли два вояки.

Ввечері 14 березня я дістав наказ препроводити обох хворих вояків, а також надмір амуніції до полку в Веленью. На зворотній дорозі мав забрати з харчового магазину в Ползелі (Геленштайн) харчі для сотні.

15 березня нас п'ять осіб — фірман старший стрілець Степан Бушук, харчовий Михайло Буга, хворий стрілець Іван Мельник та ще один (прізвище забув) і я — виїхали в дорогу з околиць місцевості Мозір'я. Перед нами було щонайменше 12—14 км до Геленштайну, де був харчовий магазин, а звідти ще 17 км дороги лісом на північ до Веленья.

Десь до 10 години вранці ми були вже в Геленштайні (ми всі місцевості називали по-німецьки з німецьких мап і німецьких наказів, а брак контактів з цивільним населенням не дозволяв нам засвоїти словенські назви). Там я залишив харчового Михайла Бугу в магазині, а з хворими стрільцями вибрався до Веленья. Всю дорогу ми відбули без пригод, і попудні були вже в полку. Однак нічого і ніколи не йде так, як плянується. Коли ми без пригод проїхали призначені 30 км лісом, то не так легко було полагодити справи в полку. Хворих ми віддали без зусиль до лікарні, але полкова збройня відмовилася прийняти від нас амуніцію. «Це не наша амуніція, а ваша, і тому ви її залишайте у своєму сотенному

тросі, який зараз у дорозі до Веленьє, — говорили вони, — і повинен тут бути кожної хвилини, бо з Бад Нойгавзу виїхав ще рано».

Мені така пропозиція зовсім не подобалася, але що ж, коли сотенний трос має приїхати сюди десь за годину, то тут нічого злого немає. За той час коні дещо підкріпляться, і ми перекусимо. Година-півтори не робить остаточно великої різниці, бо ми і так повинні б приїхати до Геленштайну десь до четвертої години, і там буде доволі ще часу дістатися до сотні.

Але ми нагодували коней і самі вже з'їли наш полуденок, минула вже друга година, а тросу ще не було. Мене почало то непокоїти, тим більше, що не було певності, коли той трос взагалі приїде, а в Геленштайні чекав на мене харчовий. Найгірше, однак, було те, що ми з Бущуком не мали ніякої зброї; він мав при собі багнет, а я малий чеський пістолет, до якого мав усього два набої. Отже, оборонятися не було чим. Правда, на возі були ще дві ручні гранати з ручками, але з них також не було б великої користі. Тому я немало зрадів, коли побачив одного підстаршину-німця ушу Блюме з нашої сотні, який повернувся з якоїсь службової поїздки і також вибирався до сотні. З нього товариство було кепське, бо все, про що він міг і умів говорити, то було «ессен» (про їжу), але все ж таки втрюх краще, ніж удвох.

Минула вже третя година, а тросу ще не було, і я почав уже таки добре нервуватися. Коли це підходить до мене Блюме і каже, що він знайшов якесь інше товариство, яке вже виїжджає до бойових частин, і тому не поїде з нами. Нарешті десь біля четвертої години приїхав трос 9-ї сотні, а з ним і бунчужний Кернер. Ми віддали йому уже поспіхом нашу амуніцію і негайно вибрались з Бущуком у зворотню дорогу. Я мусив забрати харчі для сотні.

Зустріч з тітовцями

Дорога з Веленья йшла спершу під гору, і ми повільно рухались, мабуть, кілометрів зо два. По обидва боки дороги лежали ще сніги, але вже тут і там видно було проліски, а то й фіялки, які заповідали весну. Мені чомусь з думки не сходили партизани, тим більше, коли я побачив, що сонце ховається уже за верхівки дерев, — мені рибилось моторошно. Я пригадав усі ті дивізійні звідомлення, в

яких говорилося про тітовські партизанські жорстокості з полоненими. При тому надавалися конкретні приклади, прізвиська, частини, до яких полонені належали, та де і коли їх знайшли застреленими у полі чи в лісі. І так я почав міркувати, що мав би говорити, коли б мене партизани злапали. Боронитися було очевидним самогубством, бо нас було тільки двоє, і ми не мали зброї, отже, лишалася нам тільки дипломатія. І так я в думках пройшов усі можливі запити з боку партизанів та що я на них міг би відповісти.

Бущук також мовчав і над чимсь задумався, тільки час від часу щось кажучи до коней. Але в нього, мабуть, було на умі те саме, що і в мене.

Ось ми вже на горбі. Тут же і роздоріжжя — великий дерев'яний хрест і дороговказ у напрямі на Цельє. Перед нами стелилася дорога вниз. Ми посідали на віз, і коні самі приспішили ходу.

— А що б ми робили, якби нас спинили партизани? — раптом запитав Бущук.

— А що б ми могли робити з двома гранатами та двома набоями в моєму пістолеті? — відповів я. — Але тут, як ви самі бачили, поки партизанів немає, бо всі вони заангажовані на «Доннерветтер», — запевняв я і Бущука, і самого себе.

Відтепер ми говорили, вже більше підбадьорюючи один одного. Ось ми вже у долині. Ліворуч від нас дзюрчала мала річка Лежніца, а по обох боках і річки, і дороги підносилися вкриті лісом гори.

Коли на лівому березі річки відкрилася невелика рівнина, чи пак мочар, порослий різними бур'янами, Бущук штурхнув мене ліктем і підголосом промовив: «партизани». Я глянув перед себе, але нікого не бачив.

— Ось там перед нами якийсь чоловік перебіг через дорогу, — запевняв мене Бущук.

— Чи ви думаєте, що кожний словінець — це партизан? — запитав я Бущука. — Може, вам тільки так привиділося?

— Ні, не привиділося, бо той чоловік перебігав дорогу з крісом у руці, отже, мусив бути партизан.

Далі Бущук не мав потреби запевняти мене про партизанів, бо саме в той момент за нашими плечима почули наказ: «Гальт! Генде гох!» («Стій! Руки вгору!»).

Бущук спинив коней, а я виглянув з-поза брезенту воза і запитав: «Вас іс ден лос?» («Що сталося?»).

За кілька кроків за возом стояли два партизани, один із крісом, направлений у наш бік, а другий з пістолетом.

— Зійдіть з воза з руками вгору, — закомандував по-німецьки один із них.

Ми зійшли з воза і стали. У цей момент під'їхав ровером з боку Геленштайну один чоловік, якого партизан спинив і наказав йому пильнувати коней, а нам сказав іти за ним.

Ми пішли, повернувши назад десь 25—30 кроків, а потім звернули праворуч і перейшли річку невеличкою кладкою і стежкою піднялись угору. Стежка ішла вгору північним берегом мочару, а ліворуч підносилася вкрита лісом гора. Партизан, що йшов попереду, був білявий і мав на собі, здається, советську військову уніформу (в усякому разі не німецьку), йому було не більше 25—28 років. На голові була шапка-пиріжок із п'ятираменною червоною зіркою попереду. За нами йшов другий партизан чорнявий — з крісом, який мав біля 35—40 років, але як виходило, за рангом він був молодший.

Ідучи під гору, Бущук шепнув мені, що він має намір втікати, але партизан, що йшов позаду, заборонив нам говорити, і тому я тільки рухом показав йому, щоб він того не робив. Я почувався зовсім спокійно і думав, що все буде в порядку.

— Ви есесівці? — запитав блондин, який ішов попереду.

Я заперечив і, тому що говорив по-німецьки краще за нього, він готовий був подумати, що я німець, а то для нас не було бажаним. Я звернувся тоді до нього із запитом, чи він говорить ще якоюсь мовою, крім німецької. У той момент я був навіть задоволений, що ушу Блюме в останню хвилину зрезигнував із подорожі з нами, бо за таких обставин він нам ускладнив би справу.

— О, так! Ми говорім на всех славанских езіках — словенски, сербски, руски, — відповів він. — А каов говоріте ві? — запитав мене.

— По-українськи!

— То ви не німці?

— Ні, ми українці.

— Ти знаєш, що це є? — запитав мене білявий, показуючи червону зірку на шапці.

— Так, знаю, — відповів я. Але партизан зовсім не чекав на мою відповідь і сам пояснив мені, що вони — партизани і борються за свободу Югославії, а червона п'ятираменна зірка — їхній символ.

Так ми дійшли на верх горба, звідки було видно весь мочар, а за ним дорогу з нашим возом. Тут партизан розпочав формальний допит. І, як воно не дивно, але він ставив мені майже дослівно всі ті питання, які я передумав, йдучи з Веленья під гору. Однак коли він запитав мене, як я потрапив до Дивізії, я був доволі заскочений, бо не мав готової відповіді на це. Сказати, що я пішов добровольцем — за даних обставин було б безглуздя. Шукаючи поквапно правильної відповіді, я на мить завагався. Вирятував мене з неприємної ситуації сам партизан, запитавши, чи я був у Червоній армії. Мені немовби камінь спав із грудей.

— Був, — відповів я.

— Ну і що?

— Був на фронті, потрапив у німецький полон, де німці морили голодом, і, щоб не вмерти з голоду, зголосився до української Дивізії, яка зорганізувалася в 1943 році.

— То ви любите німців?

— Так само, як і ви. Чи ви не знаєте того, що в Україні партизани воюють проти німців так само, як і ви?

— То чому ж ви не переходите до нас, а тримаєтесь німців? Ходіть до нас!

— Ми німців не тримаємося, але вони нас тримають. Втікати одинцем до вас немає сенсу, бо тоді ми насторожимо німців, а крім того, за одного, який втече до вас, — німці розстріляють кількох інших. Чи це варто? Ми всі чекаємо нагоди, щоб перейти до вас, але разом, організовано, всією Дивізією. Однак це вимагає відповідної нагоди, щоб ми могли позбутися німців, які є в Дивізії і за нами слідкують.

Я, мабуть, говорив переконливо, бо по якомусь часі мій співрозмовник заявив, що допити скінчені і ми мусимо віддати йому все, що маємо військового. Відразу він сказав скинути паси та плащі, що ми зробили. Я просив його, щоб він лишив нам паси, кажучи, що вояк повинен мати на собі пас, коли виходить на вулицю, але партизан не погодився. Разом із пасами зложили ми і нашу зброю, я — пістолет, а Бушук — багнет.

Коли я роздягався, мій партизан помітив у мене ручку для писання, свисток та годинник, які він також забрав. Я сказав йому, що то моя приватна власність та ще й до того дарунок від дорогої мені особи, але це не допомогло. Разом з тим він забрав і мою військову книжку, кажучи, що це все їм придасться.

Я весь час тримався добре, а інтелігентна поведінка мого партизана не давала причин втрачати рівновагу. Зате той старший партизан поводився з Бушуком доволі жорстко, штурхаючи його та шарпаючи на всі боки. Коли я звернув увагу на те мого партизана, той його спинив, хоча і сварився з ним по-словінськи. Через те у Бушука тряслися руки. Коли вже стало зрозуміло, що все вже закінчено та що партизани не збираються роздягати нас догола, Бушук запитав мене, чи я не маю що закурити. Це помітив партизан і поцікавився, що він хоче. На те Бушук промовив: «Чи курити у вас єсть?»

— Ні! Єсть у нас нічого! — сказав партизан.

Було ясно, що словінець не зрозумів Бушука, і тому я сказав, що він не питає про їжу, а про куріння. «Він питає, чи у вас є що пушіть?»

— О, пушіть! Єсть пушіть. Просім, — сказав він і витягнув повний капшук тютюну та тоненьку бібулку, покраяну як папірці до куріння. Він дав також і мені «пушіть». Закурили й обидва партизани та ще й чемно запалили папіроси і нам.

— А тепер підемо до воза, — сказав партизан. — Чи ті коні військові? — запитав він мене. Я пам'ятав, як він казав, що забере все військове, й тому відповів йому, що то коні реквізовані і ми їх мусимо віддати господарям.

Ми зійшли стежкою і вже при самій дорозі той молодший партизан, йдучи за мною, звернув увагу на мої погони. Зупинив мене, підпхав пальці під мої паски, що означали старшинського аспіранта (Hoffnungsbalken), і зірвав їх.

— Ти мусиш мені обіцяти, що не будеш більше просуватися по службі, — сказав він мені. Таку обіцянку я дав йому без роздумів. Так ми зійшли на дорогу і пішли до воза. Тут він наказав стягнути з воза брезент і покласти його край дороги. Так само забрав з воза дві ручні гранати. Я додавав йому ще шоломи, але він їх не прийняв. Весь час, коли ми крутилися біля воза, я побоювався, що він

може підійти до коней і помітити на їхніх лопатках військові знаки. Якби він це побачив, то зрозумів би, що я говорив неправду про коней. З того він міг зробити висновок, що все, що я говорив, було неправдою, а тоді був би нам кінець. Але партизани цього не зробили.

— Я вас цим разом відпускаю, — сказав той молодший, — але якщо ви ще раз мені попадете до рук — тоді вам так легко не обійдеться.

— Може б ви нам дали посвідку, щоб ми мали чим звітуватися і перед нашою владою, і перед вашими, якщо б такі нас ще раз десь зустріли, заки доїдемо до Геленштайну.

— Жодної посвідки вам не треба! Якщо вас зустрінуть якісь партизани, опишіть нас, і вони вас відпустять, а ваша влада нам ні до чого. А тепер сідайте на воза і чим швидше зникайте з наших очей, не озираючись, бо буде вам біда!

Коли я сідав на віз, відчував, як у мене дерев'яніли і ноги, і все тіло, й мене огортав невимовний жак. Я ледве сів на сидіння і шепнув Бущуківі: «Поганяйте!» Бущук узяв віжки в руки, і коні з місця рвонули, немовби й чекали на той момент. Перед нами було не більше 50 метрів дороги до закруту. Я втупив очі в той закрут і весь перетворився на молитву: «Боже! Щоб тільки до того закруту». Коні вітром бігли вперед, а я дослухався, чи партизани не стріляють нам у спину. Нарешті ми на закруті і поза можливістю обстрілу партизанів. Я почав приходити до тями і дякувати Богові, що він нас вивів із цієї халепи. Одночасно зрозумів, що коли б мене такий страх охопив на самому початку, я, мабуть, ніяк не міг би вив'язатися із тих допитів партизанів.

Коні бігли, доки хотіли, і ми їх не спиняли і не приспішували. Тільки по якомусь часі я звернувся до Бущука, кажучи: «Там десь бідний Буга нервується, чекаючи на наш поворот». Бущук не відізвався.

Перед нами було ще шість або сім кілометрів дороги. Сонце вже зайшло за обрій, і сірий туман упав на землю. За декілька хвилин ми побачили гурт жінок, які вже здалека давали нам знак, щоб ми зупинилися та підвезли їх. Але брати цивільних нам було рішуче заборонено, як також взагалі зупинятися біля цивільного населення.

— Що нам робити? — запитав Бущук.

— Тому що ми у винятковому становищі, забудьмо військові накази й заберім людей на всякий випадок, якщо б нам ще раз довелося зустрітися з партизанами. Якщо жінки у нас на возі нам не допоможуть, то, напевно, не зашкодять.

На тому і стало. Наблизившись до молодиць, Бущук зупинив коней, і ми запросили жінок сідати на віз. Вони зі словами «хвала лепа» розмістилися ззаду на возі, де хто міг. Залишилася ще тільки одна молодиця, яка зовсім не збиралася сідати на віз, бо, як вона нам сказала, для неї не було місця. Ми переглянулися з Бущуком і зробили їй місце між нами на передньому сидінні. Молодиця добре говорила по-німецьки, і ми розповіли їй про нашу пригоду з партизанами. Вона оповіла нам про те, що сама на великій господарці, бо німці забрали її чоловіка до Марібору на службу в Фольксштурмі.

Молодиця витягнула якийсь запашний тютюн, почастивала нас та скрутила папіроску й собі. Але тут з'явилися непередбачені труднощі, бо не було чим запалити папіроску. Наш тютюн і сірники залишилися у плащах. Вона подивилася на мене і сказала: «Зо юнг унд шон кайн фоер гаст?» («Такий молодий і вже не маєш вогню?»)

— І ви думаєте їхати вночі лісами, щоб вас знову десь партизани захопили і зробили вам «капут»? Ви повинні вважати себе щасливими, що вас відпустили живими, то й будьте більш обережні з вашим життям. Ліпше заїжджайте до мене на ніч, а там буде місця доволі і для вас, і для коней, та й усіх вас нагодуємо.

Я не знав, що відповісти, гостина манила, але я боявся. По хвилині вона запитала, чи знаю пісню «Es geht alles vorüber, es geht alles vorbei».

— Знаю, — відповів я.

— Ану скажи, як ти знаєш?

— Es geht alles vorüber, es geht alles vorbei,

Und nach jedem Dezember, kommt wieder ein Mai.

— Я знаю трохи інакші слова до цієї пісні, — сказала сміючись.

— Які ж саме слова ви знаєте?

— Es geht alles vorüber, es geht alles vorbei,

Mein Mann ist in Marburg und mein Bett ist doch frei.
Verstanden? — закінчила молодиця, дивлячись мені прямо в очі. Я кивнув головою, що розумію.

— Вона запрошує нас переночувати в неї, — пояснив я Бушукові.

— А нам таки треба було б десь переночувати, бо вночі неможливо їхати. Якщо вона має місце для коней, то чому ні? — відповів Бушук. Я також думав, що не зашкодило б скористатися із словінської гостинності.

Я пояснив молодиці, що в нас ще один «камерад» у Геленштайні, якого ми маємо забрати, та що я мушу ще повідомити в жандармерії про нашу пригоду з партизанами, так що то забере трохи часу.

— Нехай буде й так. Я на вас почекаю, поки ви не поладите всіх справ, а тоді всі поїдете до мене.

Уже зовсім смеркло, коли ми прибули до Геленштайну і, як виявилось, нашого харчового вже там не було. Він від'їхав з якоюсь іншою фірманкою з нашого батальйону, що приїхала була по харчі.

З харчового магазину ми поїхали до жандармерії. Вона приміщалася в якомусь солідному будинку, що виглядав як маленька фортеця. Навіть паркани довкола були обкладені мішками з піском. Ми зупинилися перед брамою, біля якої стояв вартовий, і я зайшов досередини. За той час жінки позлазили з воза та подались кожна у свій бік.

Я зайшов до жандармерської канцелярії, якою завідував якийсь фельдфебель, і повідомив йому, що з нами сталося. Він вислухав мене, а потім сказав показати йому мою військову книжку.

— Я не маю. Її також забрали партизани.

— Чоловіче, — сказав він, підозріло подивившись на мене. — Ти виглядаєш сам як партизан: без паса, без погонів, без військової книжки. На якій підставі я маю тобі вірити? Ти мусиш лишитися тут, і ми ту справу перевіримо. Зрештою, куди ти поїдеш вночі? Тут і вдень небезпечно, як ось сам ти переконався.

Я вийшов уже з конвоєм на дорогу і з прикрістю повідомив Бушуку та молодиці, що ми мусимо залишитися тут на нічліг і до її хати не поїдемо. Ані вона, ані ми не були задоволені таким ходом справи, але іншого виходу в даній ситуації не було. Молодиця взяла свій кошик і пішла вже сама пішки до хати, а ми завернули копей до жандармерії.

Заки Бушук вовтузився зі своїми кіньми, я сидів у канцелярії, і фельдфебель писав протокол. Як виходило з нашої розмови, він

не мав застережень до мого оповідання, він тільки весь час допитувався, чи той партизан не має часом вестфальського акценту або вимови. Я йому заявив, що так добре не визнаюся на німецьких діалектах, щоб розпізнати, звідки він є, але запевнив його, що партизан, який говорив зі мною, не був німцем взагалі.

Вислухавши мене та написавши протокол, фельдфебель взявся за телефон і намагався перевірити мою інформацію. Спершу він потелефонував до свого керівництва, запитуючи про дивізію «Галичина». По якомусь часі він сполучився зі штабом Дивізії, потім 30-го полку і нарешті батальйону, а з батальйону аж до 9-ї сотні, де підтвердили, що ми виїхали в службову поїздку.

У кожному разі за годину справа була на добрій дорозі. Фельдфебель жандармерії успішно перевірів моє зізнання, і нам дали вечеряти. Але ні він, ні його партнери не могли зрозуміти, як це так, що партизани пустили нас живими та ще й дозволили забрати коней і воза.

— Такого випадку досі ми не знаємо, — говорив із здивуванням фельдфебель.

Ми переночували в жандармерії, але й на другий день рано нам не дозволили від'їхати. «Ми вас так не можемо пустити, як ви тепер виглядаєте. Почекайте, над'їде якась валка з вашої Дивізії, то вона вас забере до вашої частини», — казав фельдфебель. Пополудні, дійсно, над'їхала якась валка з 31-го полку, і ми приєдналися до них. До нашої сотні дістались десь під вечір. Нас там привітали як тих, що повернулися з того світу, а хорунжий Тафійчук ще здалека кричав до мене: «То тебе таки шляк не трафив, а я як почув, що ви десь там лежите вчотирьох тільки у спідній білизні, то так жалів, що не зможу тобі сказати, що ти був занадто самовпевнений, коли в Бад Нойгавзу казав, що вийдеш з цієї війни живий і здоровий».

Мене не дивувало, що в сотні знали про нашу зустріч із партизанами, бо жандармерія перевіряла нашу інформацію, але звідки поширилася вістка, що нас аж чотирьох бачили вже постріляними у лісі — цього я не міг збагнути. Виходить, що вони думали, що нас партизани захопили, коли ми їхали ще до Веленя, а не у зворотній дорозі.

Увечері 16 березня 1945 року наша сотня прибула до місцевості Шоштань, де ми й заночували. Того вечора я був свого роду сенсацією, і мене всі випитували, як то сталося. Коли я розповідав

цікавим з моєї сотні про свою пригоду, надійшов командир III батальйону майор Віттенмаєр, який, побачивши мене, підійшов до нашого гуртка.

— Верига, — запитав він мене, — скажи, як те все сталося?

Я не хотів розтягати сього оповідання і, виструнчившись перед ним, без довгих роздумів сказав небажану правду:

— Ich sagte dass ich kein Deutscher bin! (Я сказав їм, що я не німець!)

Віттенмаєр зміряв мене з ніг до голови, подивився на всіх нас і без жодного слова відійшов. Я тільки пізніше допетрав, що моя відповідь у присутності моїх товаришів була дуже багатозначною. Коротко інтерпретуючи її, українцям не було чого боятися навіть тітовських партизанів, що в дійсності не було правдою.

На другий день рано наша сотня знову повернулася на свої старі квартири, в Теплице-Добрна, де вона перебувала аж до кінця місяця та втратила вбитими десятника Зеленька та чотирьох стрільців.

Уже пізніше, роздумуючи над моєю зустріччю з партизанами, я зовсім не відчував жалю за втрачені годинник, ручку та свисток. Навпаки, якщо б той білявець із п'ятираменною зіркою зголосився до мене сьогодні, я б йому дав добровільно ще раз те саме, що він у мене забрав тоді силою, з подякою і ліпшої якості.

Смерть під «Львовом» у Словенії

Був кінець березня 1945 року, і 9-та сотня 30-го полку, повернувшись із походу на тітовську 14-ту партизанську дивізію, відпочивала на своїх старих місцях. Друга й третя чоти були на постой у словенському селі Добрна (Нойгавз), що розтягнулося вздовж потоку Добрніце, 19 км на південний захід від міста Цельє. Знову в дяківці примістились наші обидві чоти.

Я вже згадував, що село Добрна — це відома лікувально-відпочивальна оселя, на північ від якої простягалися чудовий парк та пансіони з джерелами гарячої води, і ця частина називалася Теплице-Добрна (Бад Нойгавз).

Був латинський Великий тиждень, і чарівна гірська околиця поспішно вдягалась у свої весняні шати, повні зелені й квітів.

Наш постій у цьому селі, хоча то була відпочинкова оселя, відпочинком, а тим більше приємним, не був. Дві чоти, що приміщувалися у дяківці, були в безпосередньому сусідстві від лісу, який кінчався на подвір'ї дяківки. Сотенна канцелярія, два старшини, хорунжий Андрій Питляр — сотенний та Василь Тафійчук — чотовий разом із сотенним штабом розміщалися у гарному двоповерховому будинку напроти церкви.

Кожна ніч проходила в очікуванні чогось найгіршого, бо тітовські партизани були довкола й тероризували своєю невидимою наявністю не тільки нас, але й цивільне населення. З огляду на це наші зв'язки із цивільним населенням були практично неможливі, тому що це було заборонено наказом вищого командування, а також тому, що партизани мстилися жорсткою всім тим, хто мав які-небудь контакти з німцями. А ми ж мали німецькі уніформи і на вияснення «хто ми» не було ні нагоди, ні навіть потреби витратити час. Несприятлива ситуація вимагала, щоб одна чота без перерви була у стані готовності.

Тому що це був кінець місяця, треба було їхати до штабу 3-го куреня, розташованого у місцевості Вітанье (Вайтенстайн) за 22 км на північний схід від нашого постоя. Була моя черга, бо потрібно було привезти гроші й харчові припаси. Я і харчовий мусили їхати, а наш супровід, який звичайно складався з трьох або чотирьох вояків, сотенний залишив мені на вибір. На той час у сотні було кілька хворих після нашого «Айнзацу» на партизанів, а між ними був і десятник Юрко Зеленька.

У моїх пошуках добровольців, яких, щоправда, ніколи не бракувало, я звернувся до Зеленька, чи не хотів би він проїхатися. Він дещо вагався, але хорунжий Питляр заборонив йому виїжджати, й на тому справа скінчилася. Довелось мені їхати з іншими п'ятьма вояками.

Дорога до Вітанье проходила частково широкою долиною, оточеною високими лісистими горами, мабуть, кілометрів два на південь до головної дороги, що йшла від містечка Вільньє (Воллен) на захід від нас, де був штаб 30-го полку. Тут дорога бігла вздовж річки Добрніце із заходу на схід аж до села Стрмец (Нойкірх), де проходив шлях із Цельє на північ до місцевості Вітанье. Від села Стрмец дорога до Вітанье проходила глибокою долиною річки

Гудиньє. По дорозі приблизно за два кілометри був замок «Ейнид/Ціллі», де стояла одна чота 9-ї сотні під командуванням старшого десятника Івана Сільничого, родом із Полтавщини.

Дорога круто видалася глибокою долиною річки, здебільшого на захід від неї, з обох боків лісисті гори, тільки над нашими головами синіло ясне блакитне небо. Місцями скелі нависали аж над дорогою так, що їхали немов під мостом. Кращого розташування для партизанів годі собі навіть уявити.

Коли доводилось їхати нам цією дорогою, а їхали ми часом і по два рази на тиждень, у нас тремтіла шкіра. Правда, ніхто ніколи не їхав один, а все групою 5—6 осіб. Але як кожний раз перед тим, так і тепер доля була ласкава до нас, і ми без пригод заїхали до Вітаньє і, полагодивши все як слід, повернулись назад.

У зворотній дорозі ми ще заїхали до замку «Ейнид», залишили нашій чоті її пайку і вирушили далі. Найнебезпечніша частина дороги була за нами. Нам залишилось ще дев'ять-десять кілометрів дороги, яка в основному проходила відкритим полем.

Було десь близько 3 години пополудні, коли ми виїхали з замку «Ейнид». По дорозі ще заїхали до 12-ї сотні, розміщеної у фільварку в селі Стрмець, де треба було полагодити якусь справу на доручення штабу 3-го куреня.

Я зайшов до канцелярії 12-ї сотні, а хлопці з мого супроводу розбіглися поспілкуватися зі своїми товаришами. За хвилин десять я вже був готовий повертатися до своєї сотні. Вийшовши на подвір'я, помітив групу вояків із 9-ї сотні, які весело розмовляли із стрільцями 12-ї сотні. Між ними були десятник Юрко Зеленьяк та старший стрілець Степан Пастернак, обидва були у списку хворих 9-ї сотні.

Я підійшов до Зеленьяка й запитав, що вони тут роблять.

— Командир 3-го куреня майор Віттенмаєр повертався із штабу полку в супроводі стрільців із штабової сотні й заїхав до нашої сотні, щоб йому замінити конвой, — сказав Ю. Зеленьяк, — і я зголосився вести групу.

— Але ж ти, як звільнений лікарем із служби, не повинен був їхати, — зауважив я. — Сотенний був проти того, щоб ти їхав зі мною, а з тим німцем тебе пустив?

— Сотенний А. Питляр не хотів пустити ні мене, ані Пастернака, тому що ми хворі, але ми випросилися, бо наскучило ходити

навколо тієї клятої дяківки. Я жалів, що не поїхав з тобою, і скористався з другої нагоди супроводити командира куреня. Зрештою, ми супроводили його тільки сюди, до 12-ї сотні, а звідси він дістане інший супровід.

— В такому разі ви вже можете повертатися до сотні. Може б ти скликав свою групу, щоб ми поверталися разом, буде веселіше й безпечніше, — запропонував я Зеленьякові.

— Ні, ти краще їдь зі своєю групою, я хочу ще побачитись із кількома моїми знайомими. За яких 10—15 хвилин ми вирушимо за вами.

Сонце повільно наближалось до гірських вершин, і я волів, не втрачаючи часу, їхати до Добрної, чи як ми називали до Бад Нойгавз.

— Як хочеш, — сказав я на прощання Зеленьякові, — побачимось у сотні.

Наші коні рушили з місця, і ми виїхали з фільварку на битий шлях. Перед нами ще було 8—9 кілометрів дороги на захід, праворуч — маленька річка Добрніце, вздовж якої простяглась, мабуть на півкілометра, рівнина, яка звужувалася в західному напрямку, створюючи великий трикутник, що закінчувався біля села Лемберг. Кожного разу, коли ми переїжджали через це невеличке село, чи радше присілок, побачивши жовту таблицю із чорним написом «Лемберг», завжди жартували, що ми вже в себе вдома — у Львові. Кажу вдома, бо всі в Дивізії казали, що вони зі Львова, а тільки дехто признавався австрійцям чи словінцям, що вони з провінції, а не з самого міста.

За цим маленьким «Львовом» заліснений південний горб доходив аж до самої річки, і через те дорога тут проходила поміж її стрімким і глибоким, метрів 3—4, берегом від півночі та густим лісом, довжиною не більше двадцяти метрів, від півдня. Це було стратегічно найнебезпечніше місце на цьому відтинку нашої дороги. Так само північний горб наближався до річки в цьому самому місці — природа творила тут немов шийку від пляшки, через яку проходив шлях. Відразу за тими залісненими горбами долина знову розширювалась у формі трикутника, шириною до півкілометра у західному напрямку та, мабуть, із півтора кілометра довжиною, звужуючись у північному напрямку до села Добрна, місця нашого постою.

На наше щастя, ми спокійно проїхали цей відтинок і за півкілометра звернули з дороги, що вела до Веленья, праворуч і поїхали до місця постою. Десь за десять хвилин ми були на місці о 5 годині пополудні. Хорунжий А. Питляр уже нетерпляче очікував нашого повернення й почав розпитувати про новини в курені та про групу Ю. Зеленька.

У той момент весняну тишу прорізала серія скорострільного вогню десь з боку Лембергу. Одна, друга, третя — і знову тиша. Одна чота нашої сотні завжди була в стані готовності і за п'ять хвилин вирушила в бік Лембергу. Хорунжий Питляр керував чотою. Хлопці бігли, щоб швидше дістатись на місце, звідки пролунали постріли, пильно дослухаючись, але всюди було спокійно й тихо. За дорогою, що вела попри Лемберг на Вільньє, на південний захід від села, серед поля стояв наш віз із одним конем. Хлопці підбігли до воза й побачили, що віз стримала молода деревина, на яку коні наскочили. Один кінь лежав забитий при возі.

На возі лежав один прострілений, але ще живий вояк (прізвища його не пам'ятаю). Інші п'ять вояків, десятник Юрко Зеленька, старший стрілець Степан Пастернак, стрільці Петро Блоха (родом із Запоріжжя), Володимир Балюк і Яремко вже спочивали вічним сном на узбіччі між дорогою і річкою. Усі молоді хлопці, з яких найстарший Петро Блоха мав 24 роки. Прострілений вояк розповів, що вони їхали на возі з готовими до пострілів крісами й на перший постріл усі зіскочили на землю, тільки він повалився на віз поранений. Інших п'яťох шукала охорона перед наскоком саме в тому місці, де заліснений горбок біля присілка Лемберг доходив аж до дороги. Оборона була й так неможлива, бо напад був несподіваний. Виходило, що партизани постріляли поранених вояків, навіть не поглянувши на віз, який сполошені коні потягнули в іншому напрямку, і так шостий вояк врятувався від смерті.

Десять-п'ятнадцять хвилин різниці в часі між проїздом нашої групи і групи Зеленька позбавив життя п'яťох молодих хлопців.

Незабаром прийшла й друга чота, але розшуки партизанів були неможливі, бо вже починалася ніч, а в нас не було легкої автоматичної зброї, якою володіли партизани. Сотня забрала побитих товаришів, і на другий день їх відспівав словінський священик. Поховали їх у парку біля відпочинкових павільйонів. Словінська

земля вкрилась ще п'ятьма могилами українських вояків, що впали в боротьбі з комунізмом далеко від рідної землі.

Ще того самого дня, 1 квітня 1945 року, 9-та сотня 30-го полку пішла з Добрної, залишаючи своїх товаришів на вічний спочинок. Чи стоять ще ті могили під розкішними деревами парку, невідомо... Сотня відійшла в напрямі міста Марібору назустріч невідомому завтра.

На фронті в Австрії

1 квітня 1945 року наша сотня пішла з Бад Нойгавзу ближче до Марбургу і затрималася в передмісті. 3 квітня прийшов наказ Дивізії здати свою зброю німецькій парашутній дивізії, що дуже стривожив як вояцтво, так і командування Дивізії. Що там відбувалося в керівництві, ми не знали, але тим часом большевики прорвали мадярську оборону біля Плятензее і просувалися далі на захід на австрійську територію. Внаслідок цього прориву Дивізія отримала свою зброю назад, і командування кинуло її латати прорив у районі Гляйхенбергу і Фельдбаху у Стирії. Штаб і обоз 3-го куреня 30-го полку зупинилися в селі Унтерлябиль.

4 квітня 30-й полк відійшов на фронт, зайняв позицію на відтинку Гляйхенберг—Штраден і пішов у протинаступ, на гору Гохштраднер Когель, яка кілька разів переходила з рук у руки. Вночі 7–8 квітня 3-й курінь 30-го полку переміг у боротьбі за гору Гохштраднер Когель, що була найвищим пунктом на цьому відтинку фронту.

8 квітня 1945 року був Великдень, і на фронті почалася психологічна війна, бо на большевицькому боці стояли частини мобілізованих уже в Галичині 16–18-літніх юнаків й обидві сторони почали закликати переходити до них. Большевицькі агітатори казали, що в Україні все вже інакше, ніж було перед війною. Тією пропагандою скористалися тільки один старшина хорунжий Іван Бендина з 4-ї важкої сотні та його харчовий підстаршина Леськів, які далися намовити і перейшли до большевиків, що було неабиякою несподіванкою. Наступного дня большевики проголосили про дезертирство нашого старшини. Були ще й інші дезертирства, зокрема з рядів новоприбулих, колишніх робітників, насильно ви-

везених до Німеччини на роботи, які прибули до Дивізії, коли вона була вже у Словенії або на фронті в Австрії.

Тим часом обози 30-го полку зупинилися в місцевості Унтерлябіль. З огляду на Великдень я виїхав на фронт до нашої сотні, де зустрівся з хорунжим Питлярем, який сказав мені негайно повертатися до обозу, бо вони очікують нового радянського наступу.

Він був правий, бо ще тої самої ночі над ранок 8 квітня більшовики відкрили вогонь, включно з мінометами, відомими «катюшами», і в тому бою загинув хорунжий Андрій Питляр, командант 9-ї сотні. Увесь курінь, зазнавши дуже значних втрат у людях, перестав існувати, а тих, які залишилися живими, розподілили до сотень 1-го і 2-го куренів. Командир, майор Віттенмаєр, обійняв команду 29-го полку, а обози обох 1-го і 2-го куренів перейшли до місцевості Унтерлябіль і там залишилися аж до 28 квітня, коли переїхали до села Ліхендорф.

25 квітня 1945 року на відтинку фронту 30-го полку відбулася важлива подія — запрясування дивізії «Галичина» як першої Дивізії Української Національної Армії під командуванням генерала Павла Шандрука. Але про це я довідався тільки з газети «До Бою», в якій була також і фотографія генерала Шандрука.

Одного дня я зайшов до магазину постачання 30-го полку у Санкт-Стефан, де сиділи кілька німців-підстаршин й обговорювали невідрадний стан «непереможної німецької армії». Я не брав участі в їхній дискусії, але з цікавістю підійшов до одного столу, на якому лежало кілька зwoїв матерії на цивільний одяг. Один із тих підстаршин запропонував мені купити один купон. Я, сподіваючись на недалекий кінець війни, думав, що це добра нагода придбати собі завчасу матеріал на цивільний одяг, і купив один купон. Тим часом один із них, філософствуючи, зробив, як на мою думку, дуже цікаве ствердження, мовляв, «якщо ми цю війну програємо, то тільки тому, що занадто лагідно поводитися з окупованими країнами» (вейл вир ин ден бесетзтен гебіетен зу вейцх варен). Я не хотів заходити у дискусію: виграємо чи програємо ми війну, бо кінець уже відчувався доволі.

УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА АРМІЯ

Капітуляція Німеччини і кінець війни

28 квітня обоз 30-го полку переїхав до місцевості Ліхендорф, і там нас захопила звістка про самогубство Гітлера. Було ясно, що капітуляція і кінець війни були необхідні. Ми відсвяткували Великдень 6 травня, а 8 травня 1945 року Німеччина підписала акт про капітуляцію. Війна в Європі була закінчена. У цей час обоз 30-го полку перебував у місцевості Ліхендорф, а я квартирував на господарстві, де проживала молода жінка зі своєю свекрухою. На тому господарстві працювали два полонених українці з Червоної армії, які ввечері поверталися до свого збірного пункту. У мене склалося враження, що їм було не зовсім погано. У той час нам доручили копати рови для протилетунського сховища, і в тому були затруднені також і обидва полонені.

На час капітуляції Дивізія, чи тепер уже офіційно 1-ша Українська Дивізія, стояла на відтинку фронту від міста Фельдбаху на півночі до Бад Гляйхенбергу на півдні. Так почався відступ із фронту з наміром відв'язатися від більшовиків і дістатися до західних альянтів, американців чи англійців, і перед ними зложити зброю. До речі, не відповідає правді те, що Дивізію вивели з фронту раніше. Навпаки, головні частини відступали в передполудневі години, залишаючи по одній сотні в кожному курені аж до 2-ї години дня — прикривати відступ.

Під час відступу нас переслідувало радянське летунство і раз-по-раз атакувало відступальні частини малими бомбами чи такою бортовою зброєю, не завдаючи великих втрат. Наш відступ прямував на місто Грац через річку Мур і на вершину Пак (2398 м) у напрямі на містечко Фелькермаркт. По дорозі я зустрів мого колегу Зенка Лушпинського, з яким працював у штабі полку в час його реорганізації, повернувшись після битви під Бродами.

За нами гналися більшовицькі танки. На щастя, коли ми майже дійшли до вершини Пак, нам назустріч надїхали англійські танки, й більшовики повернулися ні з чим. На другий день ми опинилися в долині Санкт-Леонгардт і там довідалися, що подальший відступ неможливий, бо радянські і тітовці перетяли нам дорогу на Фелькермаркт.

З міста Шпітталь до Беллярії

Там ми переночували й на другий день, не чекаючи на якісь нові несподіванки, вирішили залишити обоз і йти через Альпи. Якщо Ганнібал міг перейти гори зі слонами, то й ми зуміємо перейти їх тільки з наплічниками. Так 11 травня о 15-й годині ми вирушили пішки в напрямі містечка Гюттенберг, де заночували, і на другий день пішли далі через Страпбург на Кляйн Глядниц, де нас пригостили кавою та хлібом із маслом, а на додаток і смачним яблучним соком. В Альпах місцями ми минали видоліни, звернені на північ, вкриті снігом. Проїшли через Бад Санкт-Леонгардт—Раденгайм—Миллштадт і заночували просто неба над озером тієї самої назви, а ранком натрапили на головну дорогу, якою вже йшли інші групи вояків, їхали дивізійні вози, до яких долучилися і ми. Так наша група зросла до кількадесят вояків, і ми разом у повному озброєнні перед полуднем 14 травня 1945 року увійшли до міста Шпітталь над річкою Дравою, в якому вже була англійська залога. Як воно не дивно, але нас ніхто не спиняв. Ми знайшли британську команду в місті, де нам сказали йти далі, дарма, що ми всі були озброєні. Щойно, коли чоло нашої групи виходило вже з міста, нас наздогнав британський вояк на мотоциклі, зупинив і сказав, щоб ми віддали нашу зброю, а самі перейшли на леваду ліворуч і там почекали на подальші розпорядження. В одному кінці левади стояла велика дерев'яна не то шоп, не то стодола, і котрийсь із найстарших за рангом старшин, який перебрав командування, зробив у тій стодолі канцелярію. Скоро знайшлася машинка для друкування, бо така була в кожній сотні, і з нашої першої групи покликали Ярослава Кіселика друкувати. До самого вечора нас назбиралося кілька сотень, бо кожна група мусила зупинитися на цій леваді. Вояки почали організовуватися відповідно до своїх частин, і на вимогу англійців робилися списки усіх затриманих.

На другий чи третій день від нас забрали тих німців, які ще з нами залишилися, бо більшість із них відразу десь зникла. До нас завітав полковник А. Бізанц, але тут він нічого не міг нам допомогти і скоро від'їхав. На другий чи третій день над нами пролетіли англійські літаки і скинули нам трохи харчів, які відразу ж пішли до кухонь, що прибули з нами.

19 травня приїхали вантажівки, і перша група виїхала на південь, але куди — ми не знали. На другий день, 20 травня, приїхали інші вантажівки, які забрали другу групу, не менше двох сотень, і повезли через Шпітталь—Філлах в Австрії, до міста Удіне в північній Італії. Ми заночували в італійських казармах, пройшовши дуже докладний контроль нашого майна. Там у мене забрали пару жіночих панчіх, які я возив ще зі Словаччини, і купон матерії на пошиття одягу, куплений у Санкт-Стефан. Мабуть, знали, що мені не скоро доведеться замовляти цивільний одяг.

21 травня ми виїхали з Удіне до м. Местре біля Венеції, де вже була якась наша частина з полковником П. Силенком. Але на другий день, заночувавши просто неба, ми виїхали далі на південь. Там я вперше серед шоферів вантажівок побачив чорношкірого чоловіка. По дорозі нас зустрічали вороже налаштовані до німців італійці, викрикуючи різні незрозумілі нам слова. Проте їхні крики і міміка вказували, що то неприємні вітання для нас, бо часом кидали в нас камінням. Проїжджаючи містами і селами північної Італії, ми бачили жакливі руїни, в деяких місцевостях тільки комини стирчали самотньо, як доказ, що тут колись стояли житлові будинки. То було доказом, що тут проходили бої.

З Местри ми виїхали вранці і, проминувши славні міста Падую і Феррару, прибули до Червії, що над Адріатиком. Сонце палило немилосердно, спека, спрага та голод мучили нас по дорозі. У Червії нас зупинили і запровадили на поле, обнесене колючим дротом, ніби табір. Тут знову був контроль нашого майна, яке збереглося від попередніх двох контролів. Зокрема, шукали годинники. Серед нас не було старшин, вищих рангом, і нашим комендантом силою обставин став хорунжий Юрко Дроздовський. Остаточо ми опинилися, як нам сказали, у таборі ч. 11, блок 14. Тут не було нікого з першої групи, ми були перші, та була вже вода, яка не дуже допомагала у тамуванні спраги, бо водопроводи йшли по землі і вода в них була, очевидно, гаряча, але можна було викупатися. Так ми переночували і весь день били вошей. Того самого вечора донісся спів українських маршових пісень. Це означало, що десь недалеко від нас опинилася перша група, яка виїхала за день перед нами з табору Шпітталь.

Наше командування почало домагатися, щоб нас перевели до того іншого табору, бо ми з тої самої Дивізії. Це було нелегко, бо в

нас не було нікого, хто знав би англійську чи італійську мови, і хорунжий Дроздовський намагався використати свої знання з латини. Це нам не дуже допомогло.

На другий день ми користувалися водою й обливалися під душем. Я скинув мою темно-зеленкувату сорочку, бо щось мене страшно кусало, і побачив, що вона повністю була покрита вошами, втратила свій колір і стала сірою. Воші довелося згортати, як якийсь звичайний бруд. Це робили ми всі.

Нашим основним заняттям було ставати два рази на день на переклик, щоб англійці нас перерахували. Кухня вже була з нами, і ми діставали дещо на сніданок, полуденок і вечерю, а поза тим шукали собі якесь заняття, щоб швидше проминали дні. Дехто розповідав цікаві пригоди, інші різні жарти чи сміховинки. 25 травня ми відзначили річницю смерті полковника Коновальця (23.05.1938) і Головного Отамана С. Петлюри (25.05.1926) — вшанували їхню пам'ять короткою промовою й окремим концертом.

Дроздовському таки вдалося якось переконати англійців, що ми належимо до тої групи, що десь недалеко вечорами для розваги влаштовує концерти. Внаслідок того ввечері 3 червня нам сказали, що на другий день ми перейдемо до іншого табору.

Уже зранку 4 червня вантажівки перевезли нас до табору ч. 5 «Ц» біля містечка Беллярія, що над Адріятиком. Там — ще одна перевірка нашого майна, і ми зайшли до табору на полі, обнесеного колючим дротом, на середині якого знаходився кількоповерховий будинок. Там розмістився наш таборовий штаб, очолений найстаршим за рангом офіцером полковником Михайлом Кратом, який у короткому часі був підвищений до рангу генерала. Побіч був господарський будинок з продуктовим магазином, яким керував адміністративний хорунжий Ярослав Яримович.

Площа табору була поділена на полки: 1–2–3–4–5 і гарматний — ми мали право вибору, куди хто хоче йти. Звичайно, кожний ішов до частини, до якої належав перед капітуляцією. Я зголосився до 9-ї сотні 2-го полку (30-го у Дивізії), де комендантом був ветеран визвольних змагань сотник Андрій Сакович, а харчовим — хорунжий Зенон Костельник. Комендантом сотні був призначений мій молодший колега з коломийської гімназії хорунжий Михайло Якуб'як.

Генерал-хорунжий Михайло Крат,
перший комендант табору у Беллярії.

Щасливі були ті, хто привіз із собою намети, але таких було небагато, й тому більшість спала на землі або на свіжозжатій пшениці. На щастя, літо було сухе, і земля потріскалася від посухи. Згодом британці доставили намети для всіх полонених. За весь час побуту в Беллярії тільки один раз налетіла на нас велика буря зі зливою.

Харчі у табір постачали кожного четверга до таборової інтендантури, де їх розподіляли по таборових частинах, полках. Частина харчів, таких як сушена городина, горох, квасоля, свіжі овочі, борошно, жир і сіль, ішли до полкових кухонь, з них кухарі готували обід, тобто зупу, яку роздавали кожному по кухлю. Була це звичайна рідина, яку можна було пити, а не їсти ложкою, й тому кожний мріяв дістати банку зупи, в якій ложка стояла б сторчма. Так само з полкових кухонь ми отримували каву на сніданок. Цукор і спорошковане молоко діставав кожний. Крім того, нам видавали коржики-кекси, спочатку по 18 на особу. Згодом почали постачати печений білий хліб вагою до трьох фунтів, ділячи його на дев'ять осіб, тоді число кексів зменшили до дев'яти на особу.

Для розподілу харчів інтендантура мала вагу й на ній розважу-

вала все з розрахунку на особу на полки, курені, сотні. В сотнях таких ваг не було, замість них були саморобні, якими зважували харчові пайки не на декаграми чи англійські унції, а відносно однієї порції до другої. Я якось спостерігав, як розподіляла харчі між своїми членами одна група, що отаборилася в коноплях перед будинком команди.

Розподіл харчів, зокрема на найнижчому рівні, тобто в роях, був дуже специфічний. Ось як та група розподіляла хліб. Усі члени групи стежили з великою увагою за розподілом. Важили відповідно порція до порції, щоб жодна не важила більше чи менше, аж доки всі не погодилися, що порції були однакові. Але між ними також були порції різної вартості — за найкращі вважалися ті, що мали цілушку. Тому, коли вже все було поділене і стверджено, що всі порції важать однаково, харчовий групи закликав добровольця, щоб він казав, кому дати ту порцію, яку харчовий тримав у руках. Доброволець лягав на землю долілиць, інший сідав йому на плечі і затуляв своїми руками його очі, щоб він не міг нічого бачити. Харчовий, стоячи позаду, запитував, кому він має дати ту порцію, що в його руках. Те рішення було остаточним. Доброволець міг заявити, що дана порція належить йому самому. Харчовий відставляв ту порцію вбік. Коли ж доброволець закінчив свою службу і глянув на свою порцію, він роздосадувано сказав: «Я собі взяв найгіршу!»

У Белярії давали їсти щодня, але мало. Всі були голодні. Їжу роздавали ввечері на наступний день. Це було не дуже практично, бо небагато було таких, хто вночі не спокуситься покусити порцію, призначену на завтра. Через те в більшості полонені не мали що їсти з кавою на сніданок чи на полуденок. Ходили голодні весь день.

Так само терпіли курці, які діставали кілька папірос із порцією харчів. Крім того, привозили з-поза табору сильний бакун. Тому що в таборі тютюну було обмаль, він був розмінною монетою, а радше кручені цигарки, які називали «скрутами». Тютюн продавався на базарі, і за один «скрут» треба було заплатити два кекси. Трохи краще малися ті, які не курили, як і ті, що працювали за дровами і діставали додаткові харчі, які ми за німецькою аналогією називали «цузац». Тому кожного ранку, після переключу, біля та-

борової брами стояла купа хлопців, готових іти до роботи поза табором. Одного разу і я стояв при брамі. З-поміж нас англійці добирали собі робочу групу, а там хлопці діставали тютюн, продаючи деякі збережені ще особисті речі.

В скорому часі виявилось, що між дивізійниками було також два українці з Канади, які знали англійську мову, і табір уже мав своїх перекладачів.

Одного разу, коли я стояв при брамі, мене побачив заступник головного інтенданта хорунжий Роман Стефанюк, з яким я разом був на підстаршинській школі в Дахау. Він запитав, що я там роблю.

— Хочу дістати роботу.

— Тақ скоро затужив за роботою?

— Ні, не за роботою, а за харчовим «цузацом».

— Ходи зі мною, — сказав Стефанюк. — В Інтендантурі є ще одне незайняте місце.

Він запропонував мені те місце.

— Правда, — казав він, — то брудна робота, але робота, і ти дістанеш «цузац».

— Що ж це за робота? — запитав я.

— Бачиш, ми дістаємо пальну оливу чи нафту до кухонь, і треба її відібрати, зареєструвати, а згодом розділити поміж полками на кухні. Одним словом, треба вести облік пального для всього табору. Якщо буде потреба, то ще хтось допоможе тобі з Інтендантури. Тієї роботи мало, й тому тобі треба буде приходити до Інтендантури й допомагати хорунжому Федюкові у розподілі харчів на полки.

Так я несподівано став працівником Інтендантури. Пальне привозили полонені німці у бочках по 34 або 44 гальони. Привозили повні і забирали порожні бочки.

Крім Інтендантури, була організована таборова варта і також таборовий шпиталь — «ревір» під командою д-ра Романа Турка. Було з нами в таборі також п'ять наших капелянів на чолі з деканом о. Емануїлом Кордубою, які щонеділі правили богослужіння у примітивній капличці, зладженій із шатрового матеріалу.

Першою організацією, що виникла таки з ініціативи дивізійників, був хор, який почав організовуватися ще в м. Шпіталь, бо серед дивізійників не бракувало добрих співаків і професійних ди-

ригентів. Цей хор, названий пізніше «Бурлака», для розваги таборовиків організував концерти. Було там також багато молодих спортсменів, які творили дружини копаного м'яча по різних полках. Зорганізувався клуб шахістів та ін. Деякі таборовики, колишні студенти, провели реєстрацію студентів університетів та випускників середніх шкіл і зорганізували Студентську громаду — студентів, готових до дальших студій. Організувалися також різні курси, щоб дати якесь заняття тисячам молодих людей.

Советська репатріаційна комісія

Незабаром у нас з'явилися небажані гості, тобто репатріаційні комісії: спершу, 14 червня, — польська, як до колишніх польських громадян. Вона вербувала добровольців до польського Корпусу під команду генерала Владислава Андерса. Корпус був сформований в СРСР у Центральній Азії з польських засланих та полонених воїнів польської армії, які потрапили до радянського полону в вересні 1939 року. Відвідини польської комісії не були зовсім безуспішні, бо тоді до Корпусу зголосилося 162 особи, в тому числі два старшини, але одного з них поляки не прийняли. Беручи до уваги прикрі житлові умови в таборі, можна було сподіватися, що не один повинен би зголоситися до Корпусу, щоб поправити своє життя-буття. Серед зголошених було доволі багато осіб із польськими прізвищами, можливо, це були дійсно поляки, які пішли до Дивізії, щоб уникнути вивозу на роботу до Німеччини чи до робітничих батальйонів у прифронтовій зоні. Усі вони говорили правильною українською мовою. З польською комісією було ще небагато клопотів.

На другий день у таборі з'явився капітан Палестинської Бригади Британської Армії Левін, який говорив доброю російською мовою й намагався довідатися, хто звідки родом. У своїх допитах він, застосовуючи енкаведистські заходи погроз, крику і шантажу, зареєстрував тоді 199 радянських громадян, тобто осіб, які народилися на території СРСР. Між іншим, наші старшини тільки від нього довідалися про Ялтинський Договір Сталіна з Рузвельтом і Черчиллем, за яким усі радянські громадяни мали бути повернені до СРСР якщо не добровільно, то примусово.

Проти поведінки Левіна заперечували полковник М. Крат,

як комендант українського табору, і англійський комендант майор Свінтон, заборонивши дальші перепитування. На другий день приїхав британський штабовий старшина, скликав зареєстрованих на повернення до СРСР і запитав, хто дійсно хоче їхати додому. Тоді зголосилося 99 осіб, а всі інші повернулися до табору. Згідно з наказом команди табору виїхали до СРСР 52 особи.

На 24 червня припадали Зелені Свята, і традиційно, як це було в Західній Україні, після святкового богослужіння відзначили полеглих героїв у боротьбі за краще завтра українського народу. Приємним явищем для всіх нас була гостина двох священників, які прибули до нас із Риму, щоб довідатися, хто ми такі та чого очікуємо. Так Українська Колегія св. Йосафата стала нашим зв'язковим із українцями у вільному світі.

10 липня 1945 року полковник М. Крат виголосив для всіх таборовиків доповідь про «Полтавську битву» та значення її для України.

Життя в таборі почало потроху налагоджуватися, створювалися різноманітні курси, зокрема з вивчення чужих мов. Професор Яким Коваль утворив курси англійської мови, хтось інший — французької, а Левко Мартюк — італійської, на яку записався і я. Проте з курсами був клопіт, бо не було паперу, щоб записати лекції чи робити «домашні» завдання. Тут на допомогу прийшов туалетний папір, який постачали англійці разом із харчами по кілька ролів на полк. Виявилося, що чим гірший був туалетний папір, тим більше придатний для писання.

15 липня 1945 року до табору завітав англійський генерал із большевицькими офіцерами, які згодом промовляли до зібраних полонених дивізійників. Вони запевняли, що війна закінчилася, і тепер у Радянському Союзі все буде інакше, ніж колись, що Сталін проголосив амністію для всіх громадян, які завинили чимось перед радянською владою, і закликали усіх повертатися додому, де на них чекають рідні, батьки, дружини з дітьми та брати і сестри й разом будуть відбудовувати з руїн країну. Всі, які бажають повернутися на Батьківщину, чи як вони це казали, «на родину» (бо всі большевицькі офіцери говорили тільки по-російськи), нехай збирають свої манатки і приходять до таборової брами — їх заберуть до радянського табору та відішлють додому.

Священики при богослужінні: о. Е. Кордуба, о. М. Ваврик та ін.

Табір прийняв большевиків свистом і ворожими вигуками.

Проте, як сонце схилилося до заходу, 666 осіб, у тому числі два старшини, зголосилися повернутися «на рідину».

Така велика кількість зголошених повертатися «на рідину» врадувала большевиків, але здивувала команду табору й інших таборовиків, бо на те ніяк не сподівалися. Цю справу вдалося вияснити, коли в канцелярії табору складали списки вибулих. Тоді виявилось, що серед тих 666 осіб були люди, які мали російські прізвища, а деякі зовсім не говорили українською мовою. Отже, це були люди з якихось інших частин, які приєдналися до Дивізії під час відступу, а може і привезли їх не до властивого для них табору, так само як нашу групу завезли спочатку до табору 11 у Червії, блок 14. Та для большевиків це був успіх.

18 липня один старшина і 3 стрільці повернулися з «родіни». Очевидно, втекли, побачивши вже там, що у словах советських офіцерів багато пропаганди і їм довіряти не варто. Вони принесли вістку, що там большевики сортують полонених: хто був у першій Дивізії, що була оточена під Бродами; хто потрапив до Дивізії з роботи в Німеччині; хто пішов добровольцем, а кого забрали силою і т. п.

Тепер, мов за пляном, почалася гра на нервах, тільки важко

сказати, чи це було за пляном, чи просто за збігом обставин. 19 липня табір дістав меншу порцію харчів. 23 липня ранішній переклик оголосили на 7-му годину, а провели його англійці тільки о 8-й годині, чого раніше не було. Те все примушувало таборовиків думати, що це діється. З тої причини вийшло надзвичайне видання таборового гумористичного часопису «Оса».

20 липня весь табір відзначив першу річницю бою під Бродами.

Большевики не переставали агітувати про повернення «на рідину» і сортували зголошених за категоріями: а) стара Дивізія, б) нова Дивізія, в) заборані до Дивізії з роботи в Німеччині і хто був у поліції. Почавши з 21 липня, вони стали викликати за полками, і то тільки десятками, до англійських наметів за брамою. Того дня з першого полку на «родину» зголосився один дивізійник. Туга за родиною в декого перемагала. Наш 2-й полк ішов на комісію 24 липня, й на «родину» зголосилося сім осіб.

Прийшла черга і до мене. На вербувальній комісії з моєї групи ніхто не зголосився. Був між нами молоденький хлопчина не більше 16 років, і його запитали:

- А ти не хочеш повертатися на рідину, до своїх батьків?..
- Ні, не хочу і не можу.
- А чому не можеш?
- Тому, що мої батьки вже у Сибіру, а я там не хочу жити!

Старшин викликали по закінченні слухань стрільців і підстаршин. Їх питали, хто дав їм звання офіцерів. З 2-го полку 7 осіб зголосилися повертатися додому.

Для скріплення своєї пропаганди совети привезли групу «добровольців на рідину», переодягнених в нові англійські уніформи, із тої групи, яка так масово зголосилася на виїзд, але й тут не складалося, бо двоє із тієї групи втекли назад до табору, і ніяк їх не могли знайти.

25 липня на слухання йшли штаб і таборова поліція. Закінчивши того дня вербувальну акцію, большевики зайшли до табору й оглянули наші намети та зроблену з наметів капличку із престолом. Також читали наші «стінні» газети, які через брак стін чіпляли до дерев. Під кінець зажадали списків усіх старшин із датою народження та місцем походження. Українська команда табору передала списки старшин, але не дала інформації про місце походження

ня чи взагалі замешкання, пояснивши англійському командуванню, що це призначило б родини старшин на вивіз до Сибіру.

29 липня 1945 року відбулося святочне відкриття футбольного майдану у таборі Бєллярія, службу правив о. Мирослав Іван Любачівський з Риму. О 9.30 свято почалося маршем таборового оркестру. О 10.00 розпочалися полкові змагання копаного м'яча. У перших змаганнях брали участь дружини Артилерійського полку проти Технічного. Змагання закінчились перемогою Артилерії, 4:5. У перерві відбувалися змагання з перетягування линви.

1 серпня 1945 року вночі зчинилися страшний буревій та злива із градом. Малі намети затопила вода, а всі новозбудовані великі намети буря порозвалювала й прикрила усіх мешканців, які без зовнішньої допомоги не могли з-під тих наметів вибратися. Увесь табір був у прикрому стані, бо всі ходили по коліна в болоті. Незважаючи на те пополудні все-таки відбулася відправа підстаршин 2-го полку, яку провів сам о. д-р М. Любачівський з Риму. Він потішив таборовиків і закликав до солідарности та віри у справедливе поладження проблеми Дивізії.

3 серпня 1945 року відбувся концерт хору під диригентурою хорунжого Головацького за участі священників з Риму, які очікували приїзду єпископа Івана Бучка. Тим часом минули дні спекоти, ставало холодніше. Частіше віяли вітри.

7 серпня відбулися перші загальні збори Студентського Товариства колишніх вояків Дивізії, на які прийшло біля 80 осіб. Вони обрали Управу на чолі з хорунжим Дмитром Маслієм; хорунжий Роман Припхан — заступник; хорунжий Роман Смุลка — секретар; хорунжий Олександр Марків — скарбник; хорунжий Богдан Маців — бібліотекар; бунчужний Орест Городиський — референт зв'язку і преси; хорунжий Теодор Бараба (Барабаш) — культосвітній референт та ін. Перед новообраною управою стояло важливе завдання — якнайскоріше скласти список студентів, зв'язатися із зовнішнім світом і довідатися, де є можливість продовжувати студії.

Тим часом у таборі організували різні доповіді і дискусії, щоб збагатити життя таборовиків і піднести рівень національної свідомості тих, хто раніше не мав на це нагоди. Так, 8 і 9 серпня пополудні хорунжий Семен Федюк виголосив у двох лекціях реферат «Історія Русів», що було фактично дуже добре зорганізованою лек-

цією про історію України.

Правду кажучи, в таборі ніколи не бракувало якихось новин, дійсних чи тільки вигаданих, так званих «пароль», які скоро оббігали всі полки табору й поверталися з різними додатками чи змінами. Не раз було так, що навіть первісні автори не були певні, чи то є та сама «пароля», яку вони сфабрикували. Так, 10 серпня поширилася вістка з обвинуваченням деяких членів харчового відділу Інтендантури, а зокрема чури хорунжого Яримовича, званого «Бубі», у крадіжці і зловживанні харчами. Це в таборі, де всі голодують, дуже небажана і небезпечна новина. Щоб не допустити до бунту в таборі, український комендант вирішив вислати головного інтендента, хорунжого Яримовича, як співвідповідального за Інтендантуру, до німецького табору, а на його місце призначив його заступника, хорунжого Романа Стефанюка. Цього дня була ще одна, але добра новина, що на Тихому океані капітулювала Японія, і так закінчилася Друга світова війна в Азії і заповідався мир у світі.

13 серпня пополудні знову приїхали большевики і викликали старшин на допитування. Декого забрали з табору, в тому числі і полковника Крата, а на його місце комендантом табору став полковник Порфірій Силенко.

16 серпня большевики продовжили викликати поіменно на допити. Забрали сотника Саковича, коменданта 2-го полку.

18 серпня большевики заявили, що вони хочуть перебрати у своє розпорядження наш табір, обіцяють давати більше харчів і викликають із кожного полку по одній сотні на допити.

19 серпня — свято Спаса. Фруктів не святити, бо їх не було, але на другий день відбулися змагання копаного м'яча між німецькою та нашою дружинами з рахунком 3:1 (2: 1).

24 серпня радянський генерал пройшовся по нашому таборі. Він заглядав до окремих наметів і полкових кухонь, які варили обід, і критикував, що британці погано годують своїх полонених.

25 серпня 1945 року надійшло повідомлення, що командир табору і командири окремих полків мусять негайно залишити табір. Маса вояцтва заворушилась. По табору рознісся заклик: «Досить нам цього! Не пустимо старшин!», і таборовики попрямували до головної брами, через яку мали виходити українські старшини, які

були досі на командних посадах. Большевики підозрювали, що це вони не тільки не дозволяють стрільцям повертатися в Україну, а навіть забороняють це робити. Увесь табір зібрався біля брами і, коли з'явилися старшини, які були зобов'язані залишити табір, таборовики не допустили їх до брами і не випустили. Що ж, воювати з табором вони не збиралися, і сотник Сакович написав до всіх таборовиків лист-подяку за те, що вони стали в обороні своїх старшин. «Тримаймося разом, будьмо солідарні і дочекаємося перемоги над нашим відвічним ворогом», — писав він.

У відповідь на те до брами підійшов англійський командир табору і наказав таборовикам зробити вільну дорогу. Наказ був негайно виконаний, і дорога була вільна через весь табір. Англійський комендант увійшов із ескортом до табору і попрямував до таборового штабу, але, мабуть для певності, зарядив кілька авт зі скорострілами.

Там український комендант табору пояснив англійцеві, що то був спротив проти большевиків, а не жоден бунт, і заявив, що він не може ручитися за те, що зроблять стрільці, коли большевики намагатимуться ходити по табору, як у себе вдома.

Комендант відійшов, наказавши усунути змоторизовані скоростріли, а таборовикам — розійтися, і повернувся знову до табору, але без ескорту.

Десь близько 9 години до табору хотів зайти радянський генерал Голіков, уповноважений зі справ репатріації. Він забажав ще раз пройти по табору, тобто пограти на нервах таборовиків. Підійшов до брами, хотів увійти до табору, але українська таборова варта цим разом відмовилась відчинити для нього браму, і обурений генерал відразу пішов зі скаргою до англійської команди. Слідом за тим прийшов наказ, що полк. Силенка англійське командування звільнило і на його місце поставило сотника С. Яськевича. Сотник Сакович й усі команданти полків мають приготуватися до переїзду до іншого табору. Це все обурило таборовиків, і вони масово зібралися перед брамою.

Старшини згідно з наказом британської команди зібралися перед брамою, де на них уже чекали автомобілі, щоб відвезти їх до міжнародного табору ч. 12, а між ними був і сотник Сакович. Тоді Степан Ільницький підійшов до сотника Саковича, відібрав у ньо-

го його клунок, заштовхнув його поміж таборовиків і не дозволив виходити за браму.

«Досить нам цього! — вигукували маси. — Ми не випустимо наших старшин!»

Саме тоді, коли новопризначений комендант табору сотник Яськевич був на розмові у британського коменданта, якийсь радянський старшина вигукнув, що в таборі революція, яку спричинив голод серед таборовиків. Капітан Свінтон негайно повідомив про це своєму вищому командуванню. У відповідь на це харчовий транспорт, який стояв перед брамою табору, британці не випустили до табору.

Проте наказ вищого британського командування мусив бути виконаний, і сотник Сакович з командирами полків залишили табір на задоволення британців, що вони повернуться назад до табору. Вихід старшин відбувався під звуки стрілецької пісні «Машерують добровольці, як колись ішли Стрільці», а потім «О Україно, о люба Ненько. Тобі вірненько присягнем»... Це був дуже зворушливий момент прощання зі старшинами.

Опівдні приїхав до табору генерал Блок, щоб довідатися, чого хочуть полонені. Сотник Яськевич пояснив йому, що заворушення в таборі відбулося не з причини голоду, а на захист старшин, яких британці випроводили з табору на вимогу радянської репатріаційної комісії. Генерал Блок пройшов із сотником Яськевичем по табору і запевнив таборовиків, що радянська репатріаційна комісія закінчить свою роботу й не матиме більше права вступу на територію табору. Того самого дня радянська комісія провела розмови зі старшинами, а потім із підстаршинами й намовила ще трьох до повернення додому.

У серпні й вересні 1945 року табір постійно відвідувала радянська репатріаційна комісія і продовжувала умовляння до повернення на Батьківщину. Кінець кінцем вона домоглася відділення колишніх громадян СРСР від громадян Польщі. 11 вересня вербування «на родину» було закінчено.

З відходом радянської репатріаційної комісії закінчилась невпевненість у завтрашньому дні. Ми сприйняли запевнення британської команди, бо в той час ще не знали долі Козацького Корпусу, який британці віддали радам, незважаючи на те, що його козаки

не були советськими громадянами.

16 вересня відбулося спортивне свято з багатою програмою, а на закінчення були змагання з копаного м'яча знову з німцями. Цим разом рахунок був на користь таборової дружини: 4:0. Увечері відбувся концерт під диригентурою С. Гумініловича та оркестри під керівництвом Осипа Головацького.

Деякі таборові майстри створювали гідні уваги мистецькі ви-
роби. З огляду на те 21 вересня відбулося відкриття виставки са-
моробних експонатів українських полонених. Виставку відкрив
англійський комендант капітан Свінтон.

Для розваги дивізійників, крім організованих купань на чудо-
вих італійських пляжах, час від часу відбувалися різні змагання з
копаного м'яча, організовувалися вар'єте та інші веселі вечори; хор
демонстрував гарні виступи, оркестра грала перед будинком шта-
бу твори різних композиторів і т. п.

За час перебування у Беллярії приїздив регулярно кіномеханік
і демонстрував нам шість німецьких фільмів: «Траум дер Музік»,
«Ді Фрау майнер Тройме», «Трукса», «Фрау Луна», «Кельнерін
Анна» і «Ді Вінер Оперетте». А крім того, процвітав також таборовий
базар, зокрема завдяки тим, хто ходив на роботи за дрови.
Найбільший попит був на папіроси і тютюн, який хлопці приноси-
ли з-за дровів, й одиницею виміни товарів був «скрут», тобто само-
робна папіроса, за який курці платили два кекси.

Редакція тижневика «Батьківщина»

2 вересня 1945 року за тяжких матеріальних обставин і повної
моральної депресії таборових мас з'явилося в Беллярії перше чис-
ло часопису під назвою «Батьківщина» під редакцією хорунжого
Семена Федюка. 29 січня 1946 року на сторінках тижневика
«Батьківщина» (ч. 3/16) з'явилася моя перша новелька «Рідна
Пісня». 3 березня — друга новелька «Прощання», під псевдонімом
В. Журбенко. Після того з'явилося ще декілька моїх новельок, а в
липні 1946 року — мій спогад про бої під Бродами. Під кінець року
редактор С. Федюк запросив мене до редакційного складу як свого
заступника, де вже були старший за віком поручник Василь Лич-
маненко як дорадник; поет Андрій Легіт, Н. Паславський, Роман

Роздольський, Михайло Андроник, Юрій Петрика та Олег Глад-
кий, котрий друкував усю газету на друкарській машинці. Як чле-
нові редакційної колегії, мені вже належав «харчовий додаток»,
званий по-німецьки «цузац», а що я вже мав «цузац» як член
Інтендантури, то я на листі «Батьківщини» записав свого одно-
сельчанина Івана Тофана, бо він ніде не працював і не мав того
«цузаца». Крім того, я мав привілей виходити за межі табору.

Свої перші літературні спроби я розпочав, ще будучи учнем
гімназії в Коломиї і навіть написав щось до шкільного видання,
яке, однак, не було надруковане. Крім того, я розпочав тоді писати
«повість», де головним героєм мала бути моя мама, яка мала важ-
кий життєвий досвід і в дитинстві, і як стала дорослою. Я навіть
відав тоді частину написаного професорові Княжинському в Ко-
ломиї, але то був надто сирий матеріал, і він радив ще попрацюва-
ти над тим «твором». Вдруге я повернувся до літературної «твор-
чості» за дворічного советського панування і писав віршовані лис-
ти до любої дівчини. Ще будучи співредактором стінної газети се-
редньої школи у Заліщиках, я написав статейку до шкільної газе-
ти про блага, які принесла советська влада: відкрились українські
школи та введено українську мову в щоденному вжитку, і за це ми
тоді були вдячні. На другий рік, як учень середньої школи у Тов-
стому, написав вірш «Червона Армія іде», що не відображав моїх
дійсних почуттів, також написав один вірш «У Пам'ятник» для
однієї з учениць моїх товаришок тої середньої школи Наді Ковта-
люк. Це були всі мої літературні починання, і тільки в Ріміні я
насмівся на нові спроби.

21 квітня 1946 року була надрукована моя третя новелька «Ве-
ликдень» у тижневику «Батьківщина» ч. 5(28) 1946. 3 листопада на
сторінках «Батьківщини» ч. 43(57) з'явилася моя новелька «Де во-
на» також під псевдонімом В. Журбенко. 1 грудня у «Батьківщині»
ч. 46(60) з'явилася моя коротка стаття «Слова і Чин».

Табір у Ріміні

17 жовтня 1945 року британці перевезли нас до нового табору,
в якому ми мали вже зимувати. Він був побудований на колиш-
ньому італійському летовищі на південь від міста Ріміні. Весь табір

складався з низки нумерованих кліток, обгороджених дротяною решіткою, призначених для окремих військових частин, із вежами для охоронців табору. Табір від табору ділила дротяна сітка, але було заборонено близько до тої сітки підходити, а тим більше контактуватися через неї. Таких кліток, здається, було не більш 12, причому одна із них називалася «Міжнародний Табір».

Далі на південь від табору № 1 простягалися табори німецьких полонених, також обведені дротяною решіткою із власним числом. Кожний табір являв собою маленьке містечко наметів. Вулиці в нашому таборі мали українські назви, і нараховував він тоді понад 9 500 мешканців.

У нашому Рімінському таборі, крім наметів, у яких мешкали полонені, чи пак — інтерновані, були ще й дерев'яні бараки, де знаходилися бюро команди табору, одіжні і продуктові магазини, бібліотека, видавництва тижневиків «Батьківщина» і «Життя в Таборі», Орган Студентської Громади та гумористична «Оса».

З переїздом табору до Ріміні з усіх молодих, до 21 року життя, створили курінь молоді, в якому настоятелями та комендантами були досвідчені педагоги. Окремий барак призначили для бібліотеки, де бібліотекарем був мій землянин Клим Роснецький, а його помічником — Богдан Чемерилський. У таборі посилилася культосвітня робота, різні курси, організувалися різні товариства. Я записався до Педагогічного Товариства, Студентської Громади, дописував до тижневика «Батьківщина», який тоді вже виходив одностороннім накладом.

У 2-му полку друкували гумористичний часопис «Оса» під редакцією десятника Володимира Каплуна. У 3-му полку виходила «Наша Мета», яку редагували Віталій Бендер із Василем Томковим. У гарматному полку видавали «Таборовий Вісник», а в поліційній сотні був свій власний часопис «Поліцист».

Скоро з'явилися дві церковці, Греко-католицька та Православна, а згодом і будинок театру, збудовані самими полоненими під керівництвом булавного В. Побідинського — і то головним чином із матеріялу, в якому приходили харчові пайки, за винятком металевих частин на дах для театру. Крім того, тут умови були набагато кращі, ніж у Беллярії, бо всі, хто був десь зайнятий: у школі, на курсах, у хорах тощо, отримували додаткові харчі. Було відкрито

матуральні і промислові курси. Продовжували свою роботу різні майстри: малярі, різьбярі, слюсарі, столярі включно з архітектором Побідинським, які готували тут свої творчі виставки.

Табір був біля Адріатичного моря, при головній дорозі, що вела з Ріміні на південь. До берегів моря простягалося гарне містечко Мірамаре. З Ріміні до Річоне курсувала тролейбусна лінія попри саме море. Від брами українського табору до берега моря було заледве кілометр-півтора, й тому в таборі вночі було постійно чути шум морських хвиль під час припливів і відпливів, а при бурях море безперестанно шуміло.

Завідуючий пальним

Пальне ми діставали раз на тиждень, це полонені німці привозили нам у бочках 34 гальони (близько 150 літрів) або 44 гальони (понад 200 літрів) нафти, а від нас забирали порожні бочки. А в таборі пальне розподілялося на полкові кухні, а також на окремі сотні і групи для освітлення. Коли ми вже були в таборі на італійському летовищі в Ріміні, одного разу німець звернув мою увагу, що в нас більше повних бочок, як повинно бути, та що одного дня англійці нам обірвуть на приділ, бо ми його не потребуємо.

— То що ми маємо робити? — запитав я. — Ми використовуємо стільки, скільки нам треба.

— До нас звертаються італійці, які хотіли б купити бочку-дві і готові за те добре заплатити. Якщо б ти погодився, то я можу час від часу продати одну бочку і поділитися з тобою грошми.

Мені така пропозиція подобалася, бо жодних грошей у мене не було. Правда, коли ми приїхали до Беллярії, то скоро потім команда проголосила, щоб ми здали всі гроші, які хто мав: німецькі райхсмарки, словацькі коруни, чи купони, які ми отримували у Словаччині. На віддані гроші кожний із нас отримав відповідну посвідку із зазначеною сумою зложених грошей. Я мав у сотенній касі доволі грошей, зокрема купонів, яких вояки не хотіли брати, бо за них в Австрії нічого не можна було купити. Отже, коли прийшов наказ здати всі гроші, то я здав 1 771.40 райхсмарок та 296.00 райхсмарок у купонах, які нам командування виплачувало замість словацьких корун. Отже, пропозиція шофера була на часі,

тим більше, що тут я вже міг виходити до міста і використати гроші на свої потреби. Але я побоювався і нічого йому не сказав. Проте одного дня німець приїхав, скинув нам потрібну кількість бочок, але одної бракувало. Він закликав мене до своєї кабіни і дав мені 5.000 лір, кажучи, що одну бочку продав.

Це повторювалося принаймні раз на місяць, так що я вже не був без грошей, коли виходив на перепустку до міста Мірамаре. На весну я вже мав гроші, щоб їхати до Риму й довідатися про можливості студій у Римі.

У міжчасі до нашого табору британці прислали нового коменданта, якого наша команда хотіла гарно зустріти. А на це треба було мати гроші, щоб купити якийсь смачний напій. Тоді до мене звернувся інтендант, щоб я переговорив з водіями вантажівок, чи не могли б вони купити бочку чи дві пального, якого ми мали чималий запас. Я обіцяв поговорити про це із шоферами-німцями. Клопіт виявився в тому, що шофери-німці вирішили зробити торг на 1 травня, коли італійці збиралися святкувати, а англійці виставили більшу кількість військової поліції для контролю руху в місті. Сам продаж пройшов без клопоту, але шофери не зуміли захвати грошей, отриманих за пальне, і поліція, зупинивши вантажівку для контролю, побачила, що на долівці лежали розсипані італійські ліри. У скорому часі поліція з'явилася в нашому таборі і мене запросила до себе на очну ставку. Шофери-німці ствердили, що робили це в порозумінні зі мною. Тому що їх було двоє, а я один, я не міг того заперечити. За пару годин я вже мав присуд від англійського коменданта — 28 днів арешту в окремому таборі, званому Калабуш.

Наше командування, зокрема інтендант Роман Стефанюк, намагалося мене оборонити, але 28 днів я таки відсидів. Проте це було мені на користь. Там, крім мене, було вже чотири арештанти — один молодий чех, що сидів за продаж на чорний ринок британського військового взуття, один німець, який хвалився, що жив довгі роки в Туреччині і там мав свій гарем, заборонений уже законом, але за гроші там усе можна дістати. Крім того, там було ще два італійці, один 30–35 років та старший, 50–54 роки, підприємець, фашист, власник першорядного ресторану в Римі.

У міжчасі я продовжував вивчати італійську мову з німецького самовчителя. Це дало мені можливість за 28 днів говорити

Біля Адриатичного моря в Річоне: медсестра Надія Боручик, чотовий-підхорунжий Василь Верига і медсестра Анна Пісоцька.

італійською мовою, яку я вивчав на курсі Л. Мартюка, а також мав доволі багато часу говорити по-італійськи із співкамерниками.

24 жовтня відбулися чергові збори Української Студентської Громади табору Ріміні, які вибрали нову Управу на чолі з Ярославом Геврихом і Контрольну Комісію на чолі з Василем Веригою.

Під кінець 1945 року з табору від'їхала перша група дивізійників на студії теології в Колегії св. Йосафата в Римі, а в 1946 році заходом архієпископа Івана Бучка виїхала група таборовиків на студії до Еспанії. Я мав пропозицію від о. Ратушинського їхати до Риму на теологію, але не почував у собі покликання бути священником і тому не зголосився. Зате влітку 1946 року я вирішив поїхати до Риму і там довідатися, які є можливості студіювати журналістику. І, призбиравши трохи грошей, я вирушив до Риму.

Подорож до Риму

Холодна осіння мряка повільно підносилась вгору над вершинами Апеннін, дмухав холодом ранішній вітерець. Потяг мчав по сталевих рейках, тільки іскри сипалися з електричних дротів. Прокидалися пасажери і крізь вікна оглядали заспані верхів'я гір.

— Чи ще далеко до Риму? — питаю по-італійськи свого сусіда-пасажира.

— Незабаром будемо в Римі, — відповів стрункий брюнет.

Ми почали розмовляти. Виявилося, що мій сусід також українець, колишній студент Римського університету д-р Василь Гуцуляк, й під час війни перебував у Римі. Незабаром я побачив через вікно високі білі кам'яниці, збудовані в американському стилі.

— Ось ми вже в Римі, — заговорив мій новий знайомий, — а ці нові будівлі — це сучасний Рим, розбудований уже за Муссоліні.

У моїй душі зродилося якесь дивне почуття. Мені пригадалися з історії славні часи цього вічного міста, коли Рим тряс цілим світом, а пізніше римські папи здобули собі таку владу, що завжди останнє слово було за ними, й говорилося тоді: «Рим сказав — справа закінчена (Рома локута — кавза фініта)». Я був задоволений, що матиму нагоду оглянути велич цього міста, а також Ватикану — столиці католицької церкви. Вже саме слово «Рим» викликає так багато вражень. Ще кілька хвилин — і я ходитиму його вулицями.

Льокомотив свиснув, потяг почав сповільнювати біг і, врешті, зовсім зупинився. Роєм висипали ще заспані пасажирів, прямуючи до виходу. Я з цікавістю розглядався довкруги, але замість очікуваної краси побачив бруд і неохайність, які вражали на кожному кроці. Гнітюче враження викликав і жалюгідний вигляд залізничного дворця, який не нагадував мені ані одного з тих дворців, які довелося бачити у великих містах Європи.

— Ось так виглядає римський двірець, — заговорив мій супутник. — Муссоліні почав будувати новий двірець, гідний Риму, але війна не дозволила його закінчити. Он тільки мури стоять, — і показав рукою на високі мури з червоної цегли.

При виході залізничник недбало відібрав подорожні квитки, й ми опинилися на великій площі, заповненій таксівами. На хідниках крутилися недбало одягнені люди, продавці різних товарів голосно захвалювали їх, шукаючи покупців.

— Паніні, паніні!

— Сігарете, аврора, націоналі!

Гуркіт автомобілів, скрегіт трамваїв, голосні вигуки людей — усе це і було життям цього великого міста. Протискуючись крізь юрбу, завертаємо вліво, в бік трамвайних зупинок. Мій товариш іде вперед, а я, розглядаючись з цікавістю довкола, йду за ним.

— Синьйоре, синьйоре! — хтось вигукнув трохи що не над моїм

вухом.

Я здивовано оглянувся. Переді мною стояв якийсь високий чоловік у білому плащі, який, перейшовши на півголос, таємно звернувся до мене по-італійськи:

— Хочете заробити грошей? — запитав він мене.

— Дивись, — майнула в мене думка, — кажуть, що Італія має масу безробітних, а для мене пахне заробітком, ледве я ступив на римську землю. — Я недовіріливо глянув на незнайомого і дав йому зрозуміти, що погодився, не знаючи, що це все має означати.

— Візьміть у мене ось цей пакунок і занесіть його туди, куди я вам покажу, і за це я вам добре заплачу, — сказав він, заштовхуючи до моїх рук валізку з жовтої шкіри.

— А чому ви самі її не несете? — запитав я.

— Не питайте, бо шкода часу. Я — член французької контрабанди, — шепнув він мені на вухо, — і в цій валізці є дуже вартісні речі. Я сам нести її не можу, бо за мною слідкує поліція, але ви це можете зробити. Коли занесете туди, де я вам покажу, заробите гарну суму грошей.

— Ні, граціє, синьйоре, — сказав я, відпекуючись небезпечного заробітку, і звернув до трамвайної зупинки, шукаючи очима мого товариша. Він стояв уже на зупинці і чекав на мене.

— Де ви загубились? Вважайте, що це Рим, — сказав він, усміхаючись. — Куди ви хочете їхати?

— До Українського Комітету, на вулицю Джанікольо.

— Якщо так, то вам треба їхати «чорним» трамваем. Але якщо хочете, то ми можемо поїхати коротшою дорогою, прямо в бік Ватикану, або довшою, де більше історичних пам'ятників.

— Їдемо туди, де більше пам'ятників.

Ми сіли до «чорного» трамвая. Чорним він називався тому, що мав чорні написи, а інший трамвай мав червоні.

На стінах трамвая були різні написи — щоб подорожні дотримувались чистоти та щоб поступалися місцем калікам та інвалідам. Підлога трамвая була брудною від засохлого болота та трамвайних квитків. Через велику кількість пасажирів я не міг роздивитися через вікно вулиці, повз які ми проїжджали. Він крутився то вздовж широких площ і вулиць, то знову ховався поміж домами на вузьких, як стежки, дорогах. Після кожної зупинки

кількість пасажирів меншала, аж врешті ми вигідно розсілися і могли вже дивитись у вікна. Про те, що Рим збудований на семи пагорбах, я переконався дуже скоро, бо трамвай то з'їжджав униз, то знову піднімався вгору. І ось перед нами постала велична будівля в руїнах — амфітеатр-Колізей. Свідок старої архітектури гордо містився між трьома пагорбами із стінами з величезних кам'яних брил. Тут і там видно було новозбудовані з паленої цегли стіни-підпори, які скріплювали стару будівлю й охороняли її від цілковитої руйнації.

Будівля має овальну форму, 48 метрів висоти та 188 метрів довжини, а в обводі — 527 метрів, отже, більше ніж півкілометра. Тут містилось 80 000 глядачів, для яких було 150 входів. Його називають також амфітеатр Флавія за ім'ям цесаря, який розпочав будівництво.

Цей амфітеатр, як кажуть, збудували жиди й мучили тут перших християн. Посередині його відбувалася боротьба за життя людини із звіриною на потіху кровожерній юрбі. Сто днів тривало таке видовище.

Зараз побіч Колізею стоїть тріумфальна арка із скульптурами та барельєфами на стінах, побудована в 316 році на честь цесаря Костянтина з нагоди його перемоги над імператором Максентієм у 312 році. Вона відома під назвою Арка Костянтина. Понад 16 століть стоїть цей свідок виникнення християнства й чарує глядача своєю красою. А далі, поза ним, гора Палатин з численними будівлями, у підніжжі якої простягається Форум Романум.

— Бачите той обеліск, ген там, наліво, — по якомусь часі промовив до мене мій супутник, — там уже ріка Тібр. А обеліск Муссоліні перевіз з Абіссинії як військовий трофей, але тепер Абіссинія домагається його повернення.

Височезний обеліск, весь у барельєфах, гордо стояв над скованими кам'яними стінами та численними мостами на Тібрі. Тібр! Гарно й велично виглядав він між мурованими берегами.

— А то старий, ще римський міст, споруджений консулом Фабріцієм у 62 році до Р. Х., — сказав мій провідник, показуючи в бік невеликого острова на річці Тібр, забудованого старими будівлями.

Я задумливо дивився крізь вікно на правий берег Тібру, за яким підносилася велика гора.

— Та гора називається Джанікольо, — сказав він мені, — і там є

Український Допомоговий Комітет при Колегії св. Йосафата. Ще трохи — й ми будемо на мосту Понте Вітторіо, а далі треба йти пішки. Ходімо ближче до виходу.

— Ось і міст Вітторіо, — сказав мій супутник, прощаючись зі мною, і я вийшов на самому мосту, а мій знайомий поїхав далі. Понте Вітторіо красувався багатьма скульптурами по обидва боки на балюстрадах мосту. Перейшовши через міст, я попрямував у бік гори Джанікольо. Вулиця Джанікольо йде вгору, і з неї відкривається чудовий вид на місто Рим, з церквами та міським рухом. Тільки Тібр плив спокійно, а на обох його берегах кипіло великоміське життя — поспішали люди, гуділи автомобілі, дзеленькали трамваї.

Українська бюрократія

По невиспаній ночі я був втомлений і помалу піднімався вгору по вулиці Джанікольо, шукаючи число 7. Ось і воно. Я підійшов до дверей Колегії будинку св. Йосафата, в якому не було видно жодних ознак життя. На дверях — напис-оголошення: «Приймальні години від 10 до 12 та від 15 до 17. Поза цими годинами просимо не дзвонити та не заважати». Я глянув на годинник. Добігала 9-та година ранку. Але втома мене так валила з ніг, що я таки вирішив подзвонити.

За якийсь час тихо відчинилися двері, й на мене з якоюсь дивною міною глянув сторож та впустив у коридор.

— Зайдіть до приймальні і там заждіть, — сказав він і показав рукою на двері.

Я зайшов до кімнати, в якій уже сиділи два чоловіки. Привітавшись з незнайомими, я сів біля столу. Почав розмову й довідався, що один із них уже певний час живе в Римі. Я з цікавістю почав розпитувати про життєві умови в італійській столиці.

— Тут життя дуже дороге, — сказав мешканець Риму, — але я собі якось даю раду. Я маю в Америці рідню, яка посилає мені гроші, і так якось кручусь. От учора я одержав листа, в якому було сто доларів, — і він ніби на доказ своєї правдивості витягнув сто-доларову банкноту і показав її мені.

— Добре «кручення», — промайнула в мене думка. — А де ж ви живете? — продовжував я випитувати.

— Зараз я живу тут у Колегії, але думаю вирватися звідси і жи-

ти у місті. Тут не вигідно, бо по сьомій годині вечора не можна вже ані входити, ані виходити.

— А чи є тут ще вільні місця, щоб можна було переспати кілька ночей? — питаю.

— Та місця є. У моїй кімнаті є ще два ліжка вільні. Можна було б спати, аби вас тільки прийняли.

Так за розмовою добігла 10-та година ранку, отже, час, коли вже приймають у Допомоговому Комітеті. Йі тому я, довго не думаючи, піднявся з крісла.

— Треба зайти до канцелярії, — кажу, встаючи, — бо маю багато справ до полагодження.

— Не йдіть, друже, — промовив «римлянин», — до канцелярії, бо це заборонено. Ось прочитайте розпорядження, — і показав мені пальцем на оголошення: «Вхід до канцелярії Комітету строго заборонений», — це червоним кольором, а далі чорнилом: «але можна бажаного урядовця викликати через чергового до приймальні».

— Еге ж, — думаю, — тут якісь незвичайні порядки, бо, правду кажучи, з такими ще не зустрічався. Але що ж, головою муру не проб'єш, і коли всі з тим погоджуються, то мої протести нічого не допоможуть.

Я вийшов у коридор до чергового, який саме прибирав.

— Пане, — заговорив він до мене, ще не встиг я до нього підійти, — по коридору ходити не вільно. Чекайте в кімнаті.

— Та на кого чекати? — питаю. — Будь ласка, покличете мені ось такого урядовця. — І подаю черговому прізвище, з ким я хотів би побачитися.

— Ой, вибачте, молодий пане, але тепер я замітаю й не маю часу ходити по ваших справах. Прийдіть по полудні.

Після довгих прохань мені вдалося переконати чергового, що я приїхав аж з табору полонених у Ріміні, їхав цілу ніч, змучений і тому йому краще кинути на хвилину мітлу й покликати названого урядовця, ніж мені чекати аж до третьої години. Черговий зайшов до канцелярії Комітету, а я чекав у дверях приймальні. За хвилину він повідомив мені, що урядовець зараз мене зустріне. Я увійшов до приймальні. Ліниво тяглися хвилини, а урядовця не було. По якомусь часі до приймальні увійшов якийсь священник і запитав:

— Чи є хтось до мене?

Мене дуже палила справа, і я вирішив запитати священника, чи

не можна було б чогось попити, хоча б горнятко несолодкого чаю. «Від вчорашнього обіду нічого в устах не мав, а крім того, змучений дорогою», — пояснив я йому.

Обличчя священника якось сумно викривилося, і крізь зуби впало одне коротке слово: «нема».

— А чи можна було б знайти у вас приміщення на день-два, заки вироблю собі дозвіл на побут у Римі!

— Це дуже важко, — відповів він, а його обличчя ще більше викривилося. Але хвилинку подумавши, він додав: — У крайньому випадку можете переспати одну ніч, бо у нас немає місця. Чи є ще хтось до мене? — звернувся він до тих, що сиділи в кімнаті.

Коли ніхто не відповів, священник вийшов. Відразу після нього прийшов урядовець до мене. За кілька хвилин справа була полагоджена, й урядовець відійшов назад до канцелярії.

На три-чотири хвилини розмови треба годинами чекати навіть і тоді, коли немає сторонніх. А коли б було багато людей, які мали б справи до урядовців Комітету, скільки тоді треба було б чекати на полагодження справ?

— Скільки тут коштує обід? — питаю бувальців.

— Якщо не хочете вийти з обіду голодним — до 250 лір.

— А пічліг?

— 200 лір за ніч.

Я перевірів свій портфель, щоб ще раз підрахувати свої фонди. У мене вистачало грошей на 7—8 днів нічлігу й обідів. Але я сподівався за цей час виробити «соджорно», тобто дозвіл на побут у Римі, та інші документи, а потім якось воно вже буде. Не знав я тільки, скільки будуть коштувати різні оплати при виробленні документів.

Саме надходили з лекцій студенти-вихованці. Приглядаючись до них, я пізнав між ними одного мого товариша з підстаршинської школи з Дивізії. Він зайшов до мене, а в кількох словах пояснив йому свій клопіт і просив у нього поради.

— Харчуватися можеш у папській кухні, — сказав він мені, — але сьогодні на обід ти вже запізнився. Залишайся тут, а я потурбуюсь про твій обід або щось попоїсти. Але тепер вибач, я мушу йти.

Мій товариш вискочив з кімнати, і мені стало легше на душі. «Римлянин», який діставав гроші з Америки, завів мене до своєї кімнати, і туди мій товариш приніс мені перекуску.

У папській кухні

У Колегії св. Йосафата я дістав з Комітету відповідну карточку на харчування у папській кухні. Зійшовши вниз до Понте Вітторіо, я сів на той самий трамвай, яким приїхав із залізничного двірця, — «чірколяре nero», або, як його у скороченні називали римляни, «чіді», що походило від слів «чірколяре дестро» (трамвай, що їде правою стороною в коло). Здалека побачив копулу базилики св. Петра та площу з величними водогроями й височезним обеліском. Минаємо ще один міст, за яким стоїть велика кругла будівля із статуєю ангела наверху, в якій міститься великий музей різної старовинної зброї Джузеппе Гарібальді та його очайдухів з часів італійських воєн за об'єднання, одяг римських жовнірів тощо. Ось ще один міст, а за ним велична будівля на тому самому боці Тібру — Палата Справедливості. Прекрасна скульптура та колони прикрашають вхід до палати. Випнуті брили необтесаного ззовні каменю на фундаменті палати надають їй незвичайної краси і поваги. На плоскому даху палати в шаленому алюрі завмерло дві пари чорних коней з ридваном, що, здається, ось-ось вистрибнуть на вулицю і своєю вагою розтروщать перехожих... Але вони стоять гордо і дивляться на лівий берег Тібру, на «Вічний Рим» — старе місто.

Трамвай минає площі й вулиці, ще раз проїжджає мостом і знову пнеться догори. Минаємо чудовий парк Умберта, зупиняємося біля Порто Пінчана і ховаємося за високі мури, збудовані з дрібної червоної цегли. Це середньовічні оборонні мури, і тільки через брами в тих мурах можна побачити рух на вулиці Корзо д'Італія. Виходжу на наступний зупинці, звертаю ліворуч у браму в мурі, пересікаю широку вулицю Корзо д'Італія, знаходжу вулицю По й допитуюсь, де вулиця Якопо Пері, на якій є так звана «папська кухня». Тільки на початку вулиці є два чи три будинки, а далі по обидва її боки тягнуться високі мури огорожі. На правому тротуарі вздовж муру стоять у черзі люди й на щось чекають. Я підійшов до них і запитав, чи це папська кухня.

— Так, це папська кухня, — хтось відповів жартома. — Але не та, де їсть папа, тільки утримувана за рахунок папських фондів для таких жертв війни, як ми.

Біля базилики св. Петра в Римі: Василь Верига, мешканець Риму д-р Василь Гуцуляк і М. Чурма з табору Ріміні.

Я став у чергу, бо це було метою моєї поїздки сюди.

У черзі стояли люди різної статі й віку, а також і різних національностей, що можна було розпізнати по мові. Переді мною стояв якийсь молодий капітан з польської Армії Крайової, як це він розповідав про себе. Довкола нього стояли військові з II польського корпусу генерала Андерса без жодних військових відзнак, тільки «ожелки» жовтіли на беретах, та нарікали на свою долю.

— А чому пан утік з краю? — запитав один з андерсівців капітана Армії Крайової.

— А чому пан не хоче повертатися до краю? — замість відповіді запитав капітан.

— Ось так ми доборолися добре, — відповів запитаний. — Шкода наших трудів.

— Доборилися ми того, що просимо півлітра зупи в панській кухні. Коли я оглянувся, за мною черга продовжувалася, й моїми безпосередніми сусідами були два словаки, які півголосом згадували добрі часи у Словаччині.

— То ще було гарне життя у Словаччині, якби не ті «руси»... — говорив високий у бронзовім шкірянім плащі.

— Гей, гей! — притакнув інший. — А тепер мусимо ось тут вистояти, щоб дістати трішки тої «полевкі, худаци сме тераз...»

В тій хвилині відчинилися двері, ряд сколихнувся й поволі посунувся в коридор кухні. Я оглянувся, але біля мене вже не було ані поляків, ані словаків. Позаду мене стояли якісь югослави й жартували з «господічкою», а переді мною німці говорили про можливість скорого виїзду до Парагваю та згадували «шине цайтен».

Ми повільно просувався коридором, до якого спустилися на два чи три східці вниз, а далі через три кімнати без вікон до столика, де сестра милосердя видавала картки на вечерю. І всі знову ставали в чергу, підходили до столу, де видавали вже вечерю.

— О, сьогодні видають масло, — зауважив хтось спереду.

На вечерю видавали необбирану бараболю, трохи макаронної зупи, булку і масло. Я забрав свою пайку і присів біля словаків, тих самих, що стояли за мною під муром. Словак у шкіряному плащі почистив одну картоплину ножиком, помастив маслом і відклав ніж.

— Разрешіте ваш нож на минуточку*, — звернувся якийсь москаль до словака, присівши біля нашого столу.

— Нех са вам пачі**, — сказав словак, подаючи ножа.

— Вот, харашо, спасіба!*** — відповів москаль, беручи ножа, й почав чистити бараболю. Словак тим часом з'їв свою картоплину і, як видно було, чекав, коли москаль закінчить і віддасть йому ніж, щоб він міг почистити другу бараболю. Але москаль того зовсім не бачив і спокійно чистив собі картоплю ножом словака. Словак, замість попросити ніж, почав оббирати картоплю ложкою. Але москаля й це не зворушило, він не звертав уваги на власника ножа й користувався ним, як своїм власним. Обібравши картоплю, він

* Дозвольте вашого ножа на хвилинку.

** Словацьке, дослівно: «нехай вам подобається», тобто «прошу дуже».

*** Так, гарно, дякую.

перекраяв хлібину, помастив її маслом і почав різати на дрібні шматки. Тим часом словак закінчив вечерю без ножа й почав збиратися до відходу.

Я, з'ївши зупу, звернувся до москаля, щоб він дозволив мені покористуватися ножом словака і перекраяти мою хлібину.

— Падажді, маладой человек! Відіш, що я ещо не закончил*, — відповів москаль, закінчуючи краяти на шматки свій хліб.

— Вот і канец! Не долго, что? — сказав москаль, віддаючи словакові ножа. — Спасіба!

Словак, сховавши до кишені ножа, зневажливо всміхнувся і без жодного слова вийшов. Не знаючи московського нахабства, дивувався.

Я закінчив вечерю і вийшов на вулицю. Великі електричні лампи ясно освітлювали широкі вулиці. Був вечір. Рух на вулиці більшав, кричали газетярі, розпродуючи часописи. Гуділи авта. На зупинках стояли люди й чекали на трамваї. Десять здалека долітали тужлива музика і спів. Я глянув на годинник, добігала 19-та година, і мені треба було поспішати.

Шкода, що не можу побачити життя Риму ввечері, але не було ради, бо о 7-й годині замикають двері Колегії св. Йосафата, і тоді муситиму спати дець під муром якоїсь старовинної будівлі-руїни.

Допоможіть ближньому своєму...

Дещо пізніше я оформив усі свої документи в Римі і там найняв квартиру в дільниці Праті, тобто недалеко від Ватикану. Хотілося студіювати у Римському університеті, але з цього нічого не вийшло. І так я рахувався мешканцем Риму понад півроку — з листопада 1946 до весни 1947. Я не мав ані багатого вуйка в Америці, ані менш багаті тінки в Канаді, але, як-то кажуть, «і козак не без долі», перебував у Римі. Одного разу в Колегії св. Йосафата мій товариш, що вчився на теології, поінформував мене, що з Аргентини прийшли якісь посилки з одягом. «Якщо тобі потрібне убрання, то піди, може, щось дістанеш», — радив мені мій друг.

* Почекай, молодий чоловіче! Хіба не бачиш, що я ще не закінчив?

Правду кажучи, я не потребував того одягу, але пішов довідатися до Комітету Допомоги Скитальцям, чи пак, біженцям. Прийшовши до Колегії на Джанікольо, я зустрів завідуючого розподілом одягу священика.

— Кажуть, що прийшов транспорт одягу для «рімінців», — сказав я, ніби питаючись, ніби й стверджуючи.

— Так, так! Це правда, — сказав він. — Такий транспорт ми щойно одержали з призначенням для дивізійників, які перебувають у полоні.

— Чи міг би і я дістати якийсь одяг? — запитав я.

Священик подивився на мене, почухав бороду і сказав: «Але ж ви вже не є рімінець, ви цивільний, а там виразно сказано, що тільки для полонених українців у Ріміні».

Я сперечатися не міг, бо в таборі полонених уже не перебував. Час від часу я туди ще навідувався, але що я вже був поза табором, то й не міг мати до того одягу жодних претензій. При найближчій нагоді, зустрівши свого товариша — студента теології, я поінформував його про результат моїх заходів. У відповідь на це він запевнив мене, що як тільки щось прийде для цивільних, то він мене повідомить. Це були часи, коли наші «американці» й «канадці» добре дбали про «китайців», і посилки приходили одна за одною. І ось одного дня мій товариш мене знову поінформував, що минулого тижня прийшов транспорт одягу для цивільних біженців.

Не гаючи часу, я пішов до Комітету, мене тягнула туди цікавість — яку відповідь дістану тепер. Ось уже я в Комітеті, й через якийсь час у приймальню заглянув той самий священик. Я підійшов до нього й запитав, чи правдою є те, що прийшла велика посилка одягу для цивільних біженців.

Священик зміряв мене очима, знову пошкрябав бороду і спокійно заявив: «Але ж ви не є цивільний біженець, ви ж з полонених у таборі в Ріміні».

Моя цікавість була задоволена. Одягу я не потребував, бо вже дістав аж два цілком нормальних уживаних костюми з Америки. Через те я навіть і не збирався пригадувати священикові, що тільки декілька тижнів тому він мене зараховував до цивільних, а тепер уже до «рімінців».

Настав квітень 1947 року, і в таборі полонених українців у

Ріміні було проголошено «п'ятий універсал» про те, що всіх українців, колишніх членів дивізії «Галичина» — 1-ї УД УНА перевезуть до Англії. Я довго не думав і, зібравши свої манатки, повернувся назад до табору в Ріміні. І так я став добровольцем третій раз (перший раз — до Дивізії, другий раз — у полон у травні 1945 року, коли міг зовсім добре піти іншими дорогами й у полоні зовсім не бути). 10 червня 1947 року я виїхав останнім транспортом з Ріміні до Венеції, а звідти військовим кораблем «Тоаст Вікторія» до Англії.

«Сервус, соно комуніста!»*

Перебуваючи в Римі, я мав ще одну нагоду легким способом заробити трохи грошей або потрапити в тюрму. Одного разу я ходив по вулиці Віа XX settembre, очікуючи на мого знайомого д-ра Василя Федорончука, який працював у Міністерстві закордонних справ Італії. До мене підійшов якийсь чоловік років 30—35 і просив мене по-французьки, щоб я переніс невеличку валізку на вказане ним місце, за що він мені добре заплатить. Я зрозумів, що він хотів, і відповів йому по-італійськи, що я того зробити не можу.

— Ви італієць? — запитав він мене.

— Ні, я українець.

— Українець! — повторив мій співрозмовник і, весело простягаючи до мене руку на привітання, вигукнув по-італійськи: «Сервус, соно комуніста!»

Така відповідь мене зовсім не порадувала, і я скоро відпекався від нового знайомства, тим більше, що саме в той момент з будинку Міністерства вийшов мій знайомий. Я розповів йому про мою пригоду.

— Тут крутиться дуже багато різних контрабандистів, але з ними небезпечно входити в які-небудь контакти, бо за ними слідкує поліція, або й вони самі можуть бути звичайними провокаторами, і за те можна потрапити за ґрати.

— Але чому ж так зрадів, коли я йому сказав, що я українець, а він у відповідь на те заявив, що він комуніст?

* Здорові були, я є комуніст!

— О, це зовсім легко пояснити. Україна є комуністичною країною і членом Об'єднаних Націй. Він, як комуніст, ідентифікує всіх українців — громадян України — з комуністами, бо вибирають, згідно з демократичними засадами, комуністичний уряд. Отже, для нього комуніст і українець — це майже ідентичне поняття. Я б вам радив обминати таких типів, якщо не хочете мати справу з італійською поліцією.

Після цієї зустрічі мені вже не доводилося мати нагоди заробити легким коштом багато грошей. Можливо, щастя оминуло мене, тому що я не використав попередніх можливостей.

Товариська послуга

При цьому варто пригадати ще одну цікаву історію. Перебуваючи в Римі, я частенько служив своїм товаришам з Ріміні як перекладач італійської мови й допомагав їм виробляти документи. Так я допомагав і одному з моїх знайомих, якого всі називали чомусь «дзедзіц». Його дружина була в Америці і викликала його туди. Я їздив з ним до американського консульства в Неаполі, ходив по різних установах, щоб виробити відповідні документи. Він італійської мови не знав, тому не вирушав без мене нікуди. Правда, він оплачував мені дорогу та всякі інші витрати, пов'язані з його справою, але за мою службу мені не дав ані цента та, зрештою, я і не нагадував, вважаючи це за мій товариський обов'язок — допомогти кожному, хто моєї допомоги потребує.

Коли я вирішив повертатися назад до табору полонених у Ріміні, «дзедзіц» мав уже все оформлене й чекав своєї черги на корабель. Я сам нічого коштовного не мав, за винятком гарної сорочки, яку мені вишили дівчата в Річоне, інтерновані медсестри Дивізії. Я не хотів брати її з собою, знаючи вже з досвіду, що вона може пропасти під час різних обшуків, які будуть робити англійці при контролі в Англії. Я звернувся до «дзедзіца» з проханням, чи не зберіг би він мені цю сорочку до хвилини мого звільнення з табору полонених.

— Я буду вдячний вам, якщо ви збережете її для мене, а виїшовши з полону, я до вас зголошусь, — сказав я. Адресу його я мав, а крім того, я виїжджав до Англії з його швагrom, отже, не

було ніякої небезпеки, що ми загубимося.

— Дуже радо, — відповів він. — Чому ж я не мав би цього зробити для тебе, коли ти мені так багато допоміг у моїх заходах на виїзд до Америки.

І так я свою єдину цінність передав у руки доброго друга. Коли мене звільнили з полону, я звернувся до нього ще таки з Англії, щоб він мені повернув сорочку, але безуспішно. Пізніше я переїхав до Канади й писав до нього, мабуть, три рази, але ані відповіді, ані сорочки я не дістав. І так моя вишивана сорочка залишилася у добрих руках товариша по зброї. Коли згадаю, робиться її жаль, але чого ж не робиться для друзів? Часом віддається навіть і життя за них, то хіба не варто пожертвувати й гарною вишиваною сорочкою? Носіть її на здоров'я, пане «дзедзіц», ви, зробивши мені товариську послугу, врятували її від можливості конфіскації англійцями під час контролю в Англії. А це варте відповідної винагороди...

ЗАМІСТЬ ПІСЛЯМОВИ

Коли не можна повернутися додому

Впродовж липня-серпня 1945 року советська репатріаційна місія на чолі з генерал-майором Я. Д. Базіловом намагалася переконати полонених вояків дивізії «Галичина» повернутися на Батьківщину. Згідно з Ялтинською угодою західні альянти мали всіх громадян СРСР передавати советським репатріаційним місіям. Але тому що Америка і Великобританія не визнавали советської окупації Західної України у вересні 1939 року, усіх українців із Західної України не визнали советськими громадянами й відмовилися видати дивізійників советам, незважаючи на їхню настирливість. Словом, пропаганда советів за добровільне повернення на батьківщину не дала очікуваного результату, крім тих, хто приєднався до Дивізії під кінець війни або вже під час відступу з фронту. Це не задовольняло советської місії, яка вимагала видати їй усіх українців. Очевидно, британське командування віддало б советам і західних ук-

раїнців, якщо б вони погодилися на те добровільно, бо то розв'язало б питання «переміщених осіб» (D. P.). Але силувати їх до того англійці не збиралися. Советські намагання закінчилися 25 серпня 1945 року бунтом дивізійників, які відмовилися впустити советську місію на територію табору. Це обурило советську репатріаційну місію, яка раніше відвідувала табір і поведилася так, якби то вона була там господарем.

Але відмова українців повертатися на батьківщину турбувала також і британську команду збройних сил в Італії, і британський уряд, який не знав, що робити з полоненими українцями. Тому британське командування вирішило запитати самих дивізійників, куди вони хотіли б емігрувати та чи мають на те якісь підстави. Перше таке опитування зробили вони в кінці жовтня 1945 року, а 29 листопада було проголошено наказ зголошуватися до таборової канцелярії всім, хто має родини на окупованих англійцями теренах і може вносити прохання на звільнення з тим, що матиме дозвіл та-машньої влади на побут і забезпечення прожитку*.

В кінці березня 1946 року було ще одне опитування, хто і куди хотів би виїхати, і виявилось, що до Англії хотіло б емігрувати 13 осіб, до Данії — 1, Голляндії — 40, Бельгії — 671, Франції — 89, Португалії — 6, Італії — 10, Бразилії — 17, Аргентини — 578, Парагваю — 20, Уругваю — 2, Австралії — 13, Абіссинії — 1, Бельгійського Конго — 1, Єгипту — 1, Куби — 1, США — 1116, Канади — 4884. Разом — 6584. Про Австрію і Німеччину не було мови. Цю інформацію було переслано Міністерству Війни в Лондоні з проханням дати відповідні інструкції**.

Часу відносно було мало, бо англійці мали забратися з Італії, й тому генерал Морган уже 17 травня, звернувшись до Міністерства Війни по відповідні інструкції, зі свого боку пропонував перевести українців до Німеччини або до Великобританії. У відповідь на це Міністерство Війни, обміркувавши питання, що робити з полоненими українцями в Італії, виготовило листа генералу Моргану, в яко-

му заявило, що «перевести їх до Німеччини або до Великобританії неможливо. А щоб перевести до якоїсь іншої країни, яка хотіла б їх прийняти до дати, коли кінчається наше зобов'язання їх утримувати, — це надто пізно. Ми не хотіли б залишити тих людей в Італії на відповідальність італійського уряду, але то здається неминуче».

«Інформуючи італійський уряд, слід підкреслити, що Великобританія не готова віддати їх до СРСР силою, проти їхньої волі, за винятком тих, які підпадають під іншу категорію, визначену в Інструкціях МекНарні і генералові Кларкові відносно репатріації до СРСР».

«Тому що вони є полонені/ворожий елемент, що здався в полон (PW/SEP — Prisoners of War/Surrendered Enemy Personel) під опіку Великобританії, а технічно співвідповідальною за них є також США, вам слід поінформувати американців, що ми пропонуємо передати їх італійському урядові, перевівши їх у статус біженців (D.P.), і запитати їх, чи вони мають якісь застереження. Міністерство закордонних справ проситиме одночасно посольство у Вашингтоні отримати подібну інформацію в Державному Департаменті. Притому важливим є, щоб німецькі військовополонені (WP/D.P.), які відмовилися повертатися на батьківщину, були переведені у статус біженців, заки ми позбудемося відповідальності за них та за їхнє утримання»*.

У травні 1947 року понад 8 тисяч українців було перевезено до Великобританії.

Тут слід звернути увагу на те, що дивізійники, перебуваючи у таборі в Ріміні (SEP), не були в категорії військовополонених, тобто у таборі (Camp #1 PW), але в таборі (Camp #1 SEP) категорії ворожого елемента, який добровільно склав зброю і здався в полон. Це, мабуть, тому, що дивізія «Галичина» ніколи не воювала з англійськими чи американськими військами і здалася в полон ще перед формальним закінченням війни, бо вже 6 травня британське командування взяло Дивізію під свою «опіку». Чи це було краще, чи гірше для дивізійників — важко сказати, в кожному разі в документах кожного дивізійника не було записано, що він потрапив до британського полону 14 травня 1945 року, коли почалося форму-

* War Office. O.T.P. Telekryton — 369759. Eiter 30 Apr. Unwilling Ukrainians PW/SEP.

** Gt. Brit. War Office. Cipher telegram. Re: Ukr. PW/SEP in Italy 124/Italy 176, June 16, 1946.

* Ibidem.

вання табору біля м. Шпіттал в Австрії, але датою його реєстрації був червень 1947 року, коли потрапив до перехідного табору в м. Шеффілд і тоді всіх перереєстрували.

Про перевезення табору до Англії англійське командування повідомило окремим наказом, і вже в травні 1947 року перші групи таборовиків виїхали з табору на залізничну станцію Ріміні, а звідти поїздом до Венеції, щоб їхати кораблями до Англії.

Але ми вже знали про англійську поведінку із Козацьким Корпусом, який також воював із німцями проти советів, а його видали Сталінові. Тому, коли виїжджали з табору, мимоволі насувалася думка, а що як з Венеції кораблями нас завезуть не до Англії, а до Одеси чи Новоросійська, як у 1923 році припроваджували білогвардійців. Таке занепокоєння тривало, аж поки корабель не проминув Адріатичне море і на Середземному морі звернув на Захід. Тільки тоді всі полегшено зітхнули, бо були певні, що вони дійсно їхали до Англії.

До останньої групи таборовиків належали команда табору, таборова лікарня, таборова варта, робоча група, що мусила очистити площу, де був розташований табір, розібрати намети, а багато чого ліквідувати вогнем. Ця група виїхала 8 червня 1947 року о 8 годині 30 хвилин, до порту Савтгемптон у південній Англії прибула 19 червня, а звідти — поїздом до Шеффільду. Там англійська сторожа і помічники поводитися з дивізійниками доволі брутально, чого ніколи не було в таборі в Італії. Після цього всіх завезли до табору військовополонених ч. 17 P.O.W. Camp Loodgemoore, Sheffield, Yorkshire. Всі групи були там перереєстровані як військовополонені, а восени 1948 року звільнені з полону і переведені у статус Європейських добровільних робітників (EVW) з правом залишатися у Великобританії.

ЗМІСТ

Богдан Лепкий. Чи то буря, чи грім.....	3
Вступне слово до читача	5

«Машерують добровольці...»

Йти чи не йти	7
Вишкільний табір «Гайделягер» ..	12
В учительській семінарії в Рогатині	15
На відвідини додому	23
У підстаршинській школі в Дахау ..	26
Пойгаммер. 30-й полк (2-й Галицький)	29

Наша сотня вже готова.....

Виїзд на фронт	32
Серед своїх	34
Надя	38
В дорозі на фронт	45
Перший бій	51
У Северинському лісі	57
У підніжжя Підлисецької гори ..	59
У лісі Гавареччина	62
Суматоха під Білим Каменем	64
«Сталінські органи»	67
Між своїми	70

Прорив з оточення

Вперед, але куди?	72
Проти спраги — оцет	74
Наступ чи втеча?	76
Через долину смерті	79

З-під Бродів до Будапешту

Нам дорога на південь чи до УПА?	83
Останній обід в Україні	93

Поїздом до Стрия і Дрогобича й назад	98
Зі Стрия до Мукачеве	105
Мукачів—Дебречин—Будапешт ..	108
У цісарському місті	112
І знову Пойгаммер	118

Дивізія у Словаччині і Словенії ..

Дивізія у Словаччині	128
Зі Словаччини до Словенії	138
Постій Дивізії у Словенії	140
Зустріч з тітовцями	145
Смерть під «Львовом» у Словенії	154
На фронті в Австрії	159

Українська Національна Армія ..

Капітуляція Німеччини і кінець війни	161
З міста Шпіттал до Беллярії	162
Советська репатріаційна комісія	168
Редакція тижневика «Батьківщина»	176
Табір у Ріміні	177
Завідуючий пальним	179
Подорож до Риму	181
Українська бюрократія	185
У папській кухні	188
Допоможіть ближньому своєму	191
«Сервус, соно комуніста!»	193
Товариська послуга	194

Замість післямови. Коли не можна повернутися додому	195
---	-----

Громадсько-політичне видання

Верига Василь

**ПІД КРИЛАМИ
ВИЗВОЛЬНИХ ДУМ**

**Спомини підхорунжого дивізії
«Галичина»**

Редактор *Ольга Веремійчик*

Коректор *Тамара Северина*

Верстальники *Ірина Лесько, Ірина Дороженко*

Підписано до друку 10.05.2007. Формат 60х84 1/16. Папір офсетний № 1. Гарнітура
Peterburg C. Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 11,62. Обл.-вид. арк. 12,34.
Наклад 1000 прим.

Видавництво імені Олени Теліги
Ресстраційне свідоцтво № 21638468, видане 15.02.95
01010, Київ-10, вул. Івана Мазепи, 6

ІПІ «Слог» м. Житомир.